

Miran Možina¹

Gregory Bateson: Glasnik nove paradigme v znanosti²

Gregory Bateson: Forerunner of the new paradigm in science

Gregory Bateson (1904-1980)

Gregory Bateson (1904-1980) je bil kot znanstvenik in mislec tako zelo pred svojim časom, da ga je še danes težko natančno umestiti v obstoječe klasifikacije znanstvenih in strokovnih disciplin. Lahko bi rekli, da je bil antropolog, biolog, ekolog, genetik, etolog, etnograf, komunikolog, kibernetik, psihoterapevt, logik, filozof, lingvist, biosemiotik in da hkrati vse to ni bil. Odlikoval se je namreč po inovativnem povezovanju vseh teh področij, na primer biologije z estetiko ali etologije s filozofijo idr., in hkrati po njihovem preokvirjanju, s čimer je oblikoval nov način mišljenja in nov koncept znanosti.

Kot je sam napisal: »Šele konec leta 1969 sem se začel jasno zavedati, kaj pravzaprav počnem. Ko sem pisal predavanje za devetnajsto spominsko srečanje v čast Korzybskemu z naslovom *Oblika, snov in razlika (Form, Substance and Difference)*, sem odkril, da v mojem nezadovoljstvu s konvencionalnimi teorijami evolucije in učenja obstajajo na široko posejane oznake ali referenčne točke, ki bi lahko določale novo znanstveno področje.« (Bateson, 1972: 1-2) Te oznake je imenoval »korake« v naslovu svoje knjige *Steps to an Ecology of Mind (Koraki na poti k ekologiji uma)* (Bateson, 1972).

¹ Mag. Miran Možina, psihiater in psihoterapevt, Fakulteta za psihoterapevtsko znanost Univerze Sigmunda Freudova v Ljubljani, miranmozina.slo@gmail.com

² Članek je posodobljena verzija teksta z istim naslovom, ki je izšel v Novi reviji leta 1991, letnik, 10, št. 105/106, stran 163-183.

Po drugi svetovni vojni je sodeloval na znamenitih Macy konferencah, kjer je s skupino vodilnih znanstvenikov takratnega časa postavil temelje kibernetiki in sistemskim teorijam, v katerih je videl možno podlago za korekcijo tistih spoznavnih navad, ki so se v zahodni kulturi razširile do patoloških razsežnosti, npr. predstave, da je zemljevid isto kot teritorij, da je duh ločen od telesa, da vemo, kako zaznavamo, da če je nekaj dobro, je več tega, še boljše idr. V razvijanju modrosti, ki jo je definiriral kot védenje o širšem interaktivnem sistemu, je videl alternativo eksponentno razraščajoči se kulturi strahu. Le-ta stopnjuje potrebo po nadzoru sveta, ki ga tako nepopolno razumemo. Z lastnim zgledom je pokazal, da lahko raziskovanje navdihuje starejši, a danes manj spoštovani motiv: radovednost o svetu, katerega del smo.

Kako je prihajal do novih, nepričakovanih povezav, do svojske integracije, ki jo je poimenoval »nova epistemologija«?

„[...] raziskovalec nikoli ne ve, kaj raziskuje, dokler ni tisto že odkrito. V žepu ne nosi vodiča, ki bi mu povedal, katere cerkve naj obiše ali v katerih hotelih naj prenoči. Na voljo ima le dvoumne folklore drugih, ki so šli po tej poti. Nedvomno globlje ravni uma vodijo znanstvenika ali umetnika k izkušnjam in mislim, pomembnim za reševanje tistih problemov, ki so na nek način njegovi. Zdi se, da to vodenje deluje veliko prej, preden znanstvenik lahko zavestno opredeli svoje cilje. Vendar pa ne vemo, kako se to zgodi.« (Lipset, 1980: 2)

Ta odgovor je bil za antropologa Davida Lipseta premalo, zato se je v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja poglobljeno lotil zahtevnega pisanja biografije o Batesonu (Lipset, 1980). Njegovo znanstveno kariero je prikazal znotraj stalne medigre zgodovine, znanosti in družine. Začel je s prikazom vzdušja v Angliji v letih 1860 do 1900, ko so na cerkvenih dogmah postavljeno družbo začeli pretresati pojavi modernih znanj, statusov, spolnih vlog, družine in vzgoje. Nato je prek opisa Gregoryjevih prednikov, njegovega otroštva in študijskih let sledil njegovemu poslanstvu znanstvenika skoraj do njegove smrti. V nadaljevanju sledi povzetek Lipsetove biografije, ki je izšla nekaj mesecev pred Batesonovo smrtjo.

Batesonovi v kolidžu svetega Janeza (St. John's college) (1859-1922)

Med cerkvenim in materialističnim determinizmom - Samuel Butler

Sredi 19. stoletja, ko je Butler obiskoval kolidž sv. Janeza v Cambridgeu v Angliji, je imela angleška cerkev odločanje o obsegu in ciljih vzgoje popolnoma v svojih rokah. Še posebej je to posvečeno gospostvo odpravljalo in dajalo v nič porajajočo se biološko znanost. Leta 1859 pa se je pod vplivom Darwinove knjige O nastanku vrst, ne le v vzgoji in izobraževanju, temveč v celotni angleški družbi, začel dvigati pomen biologije in znanosti nasploh. Okoli leta 1880 se je zdelo, da je popolnoma posvetno življenje možno. Zagreteži so se celo oglašali, da bi »znanstveno duhovništvo« lahko prevzelo vodenje celotne družbe. Govorili so, da je odločanje med pravim in napačnim, izbiranje pravega ravnanja in ciljev, del racionalnega procesa, morda celo znanstvenega. Materialistični duh je vdrl v samo cerkev. Sovrašтво je razbilo odnose med religijo in znanostjo. Darwin je poskušal

ostati nevtralen, vendar ga je škof Wilberforce v oceni njegove slovite knjige obtožil, da ponižuje Boga.

Materialistični koncept »naravne« določenosti sveta, v katerem ni niti boga niti duha in ki se razvija naključno in z naravno selekcijo - kar so večinoma razumeli, kot da napreduje povsem brez namena oziroma cilja - je spodbudil redukcionistične poglede na raznih področjih raziskovanja. Filozof R. G. Collingwood je komentiral, da je bila ta perspektiva v bistvu filozofski sistem, vendar tega njeni zagovorniki niso priznali. Trdili so le, da je to znanstveni pogled. Mnogi so potem izbirali med biologijo in teologijo. Le redki pa so se poskušali zrniti v utesnjeni prostor med biološkim in teološkim determinizmom, ki je razumel svet v smislu zunanega in transcendentnega Vzorca. Med njimi je bil Samuel Butler, ki se je vedno znova pojavljal v Batesonovi misli in v družinskem ozračju, v katerem je rasel.

Eno od prizorišč, kjer se je odvijal spopad med religijo in znanostjo, je bilo družinsko življenje. Butlerjev oče, anglikanski duhovnik, je svojemu sinu izbral duhovniški poklic, vendar je ta skrenil v samosvoje, osamljeno, s protislovji nabito življenje. Tako se je kot sin duhovnika posmehoval religiji, kot zagret evolucionist (Darwinova knjiga ga je prevzela) je začel napadati Darwina in sredi splošnega povzdigovanja specializacije je bil eklektik na mnogih področjih. Risal je, komponiral, pisal umetniške kritike in potopise, izdal biografijo o svojem starem očetu učitelju, objavil komentar Shakespearovih sonetov, prevedel Iliado in Odisejo, napisal satirično-filozofsko utopijo *Erewhon* in avtobiografski roman *Pot vsega živega* (*The Way of All Flesh*) (Butler, 1960), ki je z bolečino nabit napad prav na tesnobno represijo viktorijanskega družinskega življenja. Ker se je bal posledic, za časa svojega življenja ni dovolil objave.

Za Butlerjevimi napadi na diktatorsko religijo in na znanost, ki ni priznavala duha, je bilo hrepenenje, da bi prodril v nevidno kraljestvo, da bi se dotaknil jedra biti. O svoji religiji je govoril kot o »skromnem panteizmu«, kjer je bog imanenten v vseh stvareh. Poskušal je najti sintezo med evolucijo in duhom oziroma umom. Razmišljal je o vlogi nezavednega pri igranju klavirja, pisanju, branju, hoji in dihanju in zaključil, da bolj kot posameznik te aktivnosti obvlada, manj se jih zaveda. To razmišljanje je razširil tudi na dedne procese. Menil je, da so vsi zgodnji razvojni procesi nezavedni in avtomatični ter da organizem ob rojstvu že poseduje znanje v obliki nezavednih spominov. To je bila zanj temeljna povezava med evolucijo in duhom oziroma umom. Stalno si je postavljaj preprosta, skoraj otroška vprašanja in se neprestano upiral kakršnikoli ortodoksni.

Obsojal je zavestno znanje: »Zavestno znanje in volja izhajata iz pozornosti; pozornost izhaja iz negotovosti; negotovost izhaja iz dvoma; tako da samo dejstvo zavestnega znanja ali volje pomeni, da je prisotna večja ali manjša novost ali dvom [...] Potreba po dokazih postaja v primeru gotovega znanja tako zastarela kot navada utrjevanja mest sredi starih in že dolgo naseljenih dežel. Kdo gradi utrdbe za tisto, kar je neosvojljivo ali za kar je malo verjetno, da bo napadeno?« (Lipset, 1980: 9)

Za Butlerja je bil dokaz nepomemben in do znanstvenikov je bil sumničav. Tako se je zagnal tudi v Darwina in njegove pristaše, kjer je začutil podobno nekritično sprejemanje in dogmatizem kot pri teologih: »Glede na darvinovce [...] se napor in inteligenca, ki ju pridobi katerokoli življenje, popolnoma izgubita. Niti delček se ne ohrani v dobro potomcev. Umre v tistem, ki je to pridobil in dediči posameznikovega telesa se za to sploh ne zanimajo. Take trditve instinktivno vzbujajo odpor: moja srečna naloga je, da vztrajam

na tem, da je taka ocena izgube in smrti brez osnove in odbijajoča.« (Lipset, 1980: 9) Čutil je, da telo razpade, a da duša živi naprej v otrocih umrlega, v njegovih stvaritvah ali v spominih živečih. Duše velikih mož, kot so Händel, Shakespeare ali Rembrandt, živijo še posebej aktivno posmrtno življenje »[...] in nam govorijo o svojih delih z manj primesmi kot bi lahko kdajkoli preko svojih otrok«. (prav tam)

Družinski predniki Gregoryja Batesona

Stari oče William Henry Bateson (1812-1882) je bil predstojnik kolidža svetega Janeza, liberalec in pomemben reformator enega od takrat najbolj konzervativnih kolidžev v Cambridgeu. Tradicionalni celibat, zaprtost in skoraj samostanski vzorec življenja je preoblikoval v moderno univerzo, kjer se je začel posvetni, tekmovalno odprti študij. Njegova žena Anna Aiken (1829-1918) je bila prav tako napredna in liberalna ženska. Vzgojila sta neortodoksne, ateistične otroke.

Gregoryjev oče William (1861-1926) je že zgodaj pokazal zanimanje za naravo in za evolucijo. Na kolidžu sv. Janeza se je poglobil v zoologijo. Bil je optimizem izžarevajoča osebnost, vihrav, silovit, nekonvencionalen, neodvisen v besedah, mislih in dejanjih in neskončno radoveden. Kot tak si je na kolidžu hitro pridobil ugled. Star 21 let je začel razvijati estetski čut z branjem literature (Balzac, Voltaire). Brez *Kandida* se ni odpravil na nobeno potovanje. Pritegnilo ga je tudi slikarstvo.

Že v svojem prvem znanstvenem delu se je začel zanimati za vpliv sprememb v okolju na dednost in na spremenljivost vrst. Odkrival je načine in zakone spreminjanja vrst. Pokazal je veliko sposobnost opazovanja in opisovanja. Zavrnil je psihofizične hipoteze in privlačno analogijo med dednostjo in spominom, ki jo je opisal Butler. V javnem dialogu je znal pustiti največje stvari neizgovorjene. Gregory je kasneje rekel o očetu: »Če bi hoteli natresti ptiču soli na rep, bi vam svetoval, da ne gledate v ptiča, medtem ko se mu bližate. Vedno je poskušal natresti sol naravi na rep in še posebej ujeti tisto sestavino narave, ki bi jo lahko imenovali Um.« (Lipset, 1980: 24)

Vendar ne glede na to, kako plah ali preprosto neosveščen je bil o tem, kaj je morda jedro njegove znanosti, je bil vseeno temu popolnoma predan. Žena ga je enkrat kasneje takole opisala: »Raziskovanje je bilo zanj dolga in prijetna avantura. Bilje potrpežljiv, delaven, skrben in bistroumen - garanje zanj ni bilo nič v primerjavi z razveseljujočim drgetom pri odkrivanju zakopanega zaklada, za katerega je bil prepričan, da ga čaka. Pa vendar, ko je delal vročično razburjen, je v njem stalno bivala hladna in kritična razsodnost. Čustvo ga ni moglo prisiliti v lahkomišelnost naglico.« (Lipset, 1980: 24)

Leta 1894 je objavil rezultat ogromnega dela, knjigo o variacijah živalskih oblik (*Materials for the Study of Variation, Treated with Special Regard to Discontinuity in the Origin of Species*). Zbral je osemsto ilustracij s teratološkimi primeri prekomernega števila (na primer prstov) in nenavadnosti v simetriji. Podal ni nobene teorije, prikazal je samo dejstva. V uvodu je izrazil sinovsko hvaležnost Darwinu, vendar je bil to drzen in originalen napad na bistveni del teorije o naravni selekciji. Čeprav je od izida knjige *O nastanku vrst* preteklo že trideset let, je bil proces dedovanja še vedno skrivnost. Kljub temu, da je knjiga naletela na skromen odmev, se je William Bateson ustoličil kot vodeči protidarvinovec in enfant terrible angleške biologije.

Leta 1896 se je po večletnih zapletih poročil s Caroline Beatrice Durham, ki se je preimenovala preprosto v Beatrice Bateson. Medtem ko je bil William agresiven, igriv

in ekstrovertiran, je bila ona zadržana, resna in samoobsojajoča. Prihajala je prav tako iz precej liberalne družine, kjer so bile vse tri sestre intelektualke (genetičarka, etnologinja in zgodovinarica). Ko je leta 1898 rodila sina Johna, je William kupil originalno kopijo *Knjige o Jobu* Williama Blakea. Ko je leta 1899 rodila drugega sina Martina, sta se preselila v Grantchester, majhno vas na obrobju Cambridgea. V novi hiši, ki je bila obkrožena z dvema hektarjema zemlje, je William začel s poskusi na perutnini in na grahu. Še naprej je z eksperimentiranjem iskal nepravilne oblike. Žena mu je požrtvovalno pomagala. Po njegovi smrti se je takole spominjala: »S svojimi občutljivimi rokami [...] je čudovito ravnal. Gledati ga, kako dela, ko je prefinjeno razkosal kakšen nežen cvet, je bila čudovita lekcija [...]« (Lipset, 1980: 33) Imel je visok viktorijanski dar koncentracije. Bodisi delu ali igri se je lahko popolnoma predal. »Ko si delal z njim, si nisi mogel predstavljati, « je rekla žena, »da bi ga mučila kakšna težava ali strah razen sterilnost graha ali smrt dragocenega piščanca [...] Na enak način je svojo pozornost lahko popolnoma posvetil igri šaha ali bridža.« (prav tam)

Leta 1900 so mu prišli v roke rezultati poskusov križanja graha avstrijskega meniha Gregorja Mendla. Delo, ki je bilo prvič objavljeno leta 1865, je bilo dolgo prezrto. William je bil navdušen in čustveno prevzet kot le redkokdaj v svojem življenju. Takoj je delo prevedel v angleščino in komentiral, da »bodo ti poskusi gotovo igrali vidno vlogo v vseh bodočih razpravah o evlucijskih problemih in [...] da bo natančna določitev zakonov dedovanja verjetno veliko bolj spremenila človekov pogled na svet in njegovo moč nad naravo kot katerikoli drug dosežek v znanju o naravi, ki ga lahko predvidimo.« (Lipset, 1980: 36)

William Bateson je bil v Angliji prvi, ki je uzrl, da je Mendel pokazal pot. V angleško govorečem svetu je postal Mendlov apostol in skoval besedi „genetika“ in „zigota“. Pri proučevanju Mendlove biografije je odkril, da je bil tudi on izoliran in da so ga njegovi sodobniki ignorirali. Mendlovo delo je bilo za Batesona čudovit primer čistega raziskovanja. Zaničeval je znanje v službi utilitarističnih idealov in tu je našel človeka, ki je iskal samo zato, da bi potešil svojo radovednost. Dokaz o izjemnem vtisu, tako v profesionalnem kot v osebnem smislu, ki ga je napravil Mendel na Batesona, je tudi to, da je svojega tretjega sina, ki se je rodil 9. maja 1904, poimenoval po njem - Gregory.

Nekaj let (do 1906) so nato trajale ostre debate med t. i. mendlovci in biometriki (po reviji *Biometrika*), ki so branili ortodoksno Darwinovo pozicijo. Končalo se je z zmago prvih, a William je ostal na univerzi še vedno nepriznan, čeprav so bili mnogi študentje zelo zadovoljni z njegovimi pedagoškimi sposobnostmi v seminarju o Novi genetiki, ki ga je vodil izven običajnega univerzitetnega programa. Šele v 47. letu starosti je v intelektualnih krogih postopno postajal priznan in upoštevan, česar sploh ni bil vajen in je imel težave s sprejemanjem položaja, ki ni bil več enak položaju njegovih vzornikov - Butlerja, Blakea in Mendla.

Didaktična družina

Zgornji srednji sloj angleških akademikov je konec 19. stoletja in v začetku 20. stoletja živel v svetu brez naglice, ki je bil dovolj fleksibilen, da je dovoljeval posebnosti, in spet dovolj integriran, da je zdržal intenzivno spraševanje in generacijsko kontinuiteto. Evangelizem je bil najmočnejši sestavni del duha tega sloja in čeprav se je vera v svoji najbolj čisti obliki izgubljala, je bila intelektualna aristokracija prepojena s principi, ki so pritekali iz vere. Obstajal je občutek predanosti, življenja z namenom, dela pod nadzorom

očesa, če ne že Velikega nalogodajalca, pa vsaj vesti - tistega organa, ki ga je evangelizem tako poveljeval. Obstajal je občutek poslanstva, občutek, da moraš prispevati k razvoju poklica, ki si ga izbral. Obstajal je občutek, da so pomembni talenti, ki jih je posamezniku naklonila božja previdnost. Obstajal je tudi občutek dolžnosti, da se je potrebno držati stran od sveta ničevosti, ki so ga popolni ljudje zavračali, ker so bili zadovoljni, da lahko garajo na vrtu, kjer rastejo stvari večnega pomena - na področju študija, kjer so rezultati trdni in neprehodni. Mnogi se tudi niso prilagodili akademskemu življenju, temveč so gojili žlahtno ekscentričnost, s katero so poskušali razgaliti hinavstvo viktorijanskega stila obnašanja.

Družina je bila v Cambridgeu relativno nov pojav. Člani kolidža so se lahko poročali šele od leta 1882 naprej. Družine so sledile patriarhalnemu vzorcu; mati je bila požrtvovalna, samožrtvujoča in odpovedujoča se. Služabniki in dojlje so nosili glavno breme vsakdanjega gospodinjstva, medtem ko so starši ustvarjali intelektualno spodbudno okolje. Z diskusijami, knjižnicami, umetniškimi predmeti so spodbujali logično, konceptualno mišljenje in kritično presojo. Do otrok so bili starši v glavnem bolj togi, preveč določujoči in preveč zaščitniški.

Pri Batesonovih je vzdušje spraševanja in raziskovanja preplavljalo družinsko življenje. Gregory je kasneje komentiral, da je odrasel sredi zgodovine narave in lovljenja metuljev. To je bilo didaktično otroštvo. Sprehodi so bili izleti po botaniki in zoologiji in pogovori so bili polni učenih razlag. William je izražal očetovstvo prek znanosti in je učil svoje otroke, kot je učil svoje študente. Ni bilo razlike med znanostjo in družino. Otroci so se navzeli očetove radovednosti in občudovanja. Hiša je bila večinoma polna gostov, študentov, kolegov in znanstvenih sodelavcev. William je bil središče razprav, otroci so bili pri tem pridni poslušalci in opazovalci.

Razen predanosti intelektu pri Batesonovih ni bilo religije. Oba starša sta bila ateista, vendar je William zahteval od svojih otrok, da ne smejo zrasti v »praznoglave ateiste«, in si je prizadeval, da so pridobili tako znanstveno kot tudi literarno razgledanost. Veliko let je vsako jutro po zajtrku bral svojim sinovom - v glavnem iz Stare zaveze, včasih Bunyana in Shakespeara. Žena se je spominjala: »Če je včasih odsoten vstal od mize, so mu otroci rekli: 'Nismo še slišali svojega poglavja, oče' in se je vrnil.« (Lipset, 1980: 46)

Brata John in Martin sta odraščala tesno povezana, bila sta si blizu po starosti in interesih. Ko sta lovila metulje, hrošče in iskala fosile, sta postala prirodoslovca preprosto tako, da sta živela svoje otroštvo. Will in Beatrice sta bila zaposlena s kokošmi, grahom in malima fantoma, večkrat po tem vrstnem redu. Gregory je bil še eno stopnjo nižje na lestvici družinskih skrbi. Lahko da je bil rezultat neželjene nosečnosti; Beatrice je poskušala splaviti, a Gregory je bil trdovraten. Njegovo rojstvo za razliko od bratovih ni bilo razlog niti za nabavo Blakeove knjige niti za selitev v novo hišo. Beatrice je samo jedrnato napisala v svoj dnevnik: »Rodil se je sin. Gregory, po Gregorju Mendlu. Lep. Plave oči. Zelo zdrav.« (Lipset, 1980: 113) Kot dojenček ni bil predmet občudovanja. Bil je le kot »tretji dvojčkoma«, svojima bratoma, ki sta bila 5 in 6 let starejša: »Onadva sta bila deležna vse pozornosti in njiju so imeli za bistroumna.« (prav tam) Ko je bil dovolj star, sta ga brata vzela pod svoje okrilje in do določene mere odigrala vlogo staršev. Vodila sta ga na prirodoslovne pohode in ga učila, kar sta vedela o naravi. Ko je prišel čas za šolo, sta starša ločila Martina in Johna, ker sta menila, da sta si preveč blizu.

Gregory gre v šolo

Bližala se je prva svetovna vojna. Leta 1913 sta se starša odločila, da bo Gregory začel s šolo. Pred prvo svetovno vojno so se v Angliji izobraževanju srednjega sloja mnogi posmehovali. V programu je izstopala atletika, matematika, grščina in latinščina. Pouk je bil dolgočasen in ni bilo čudno, da so otroci kazali veliko zanimanje za šport. Vzdušje je bilo protiintelektualno, protiznanstveno, konformistično, naravnano v sterilizacijo inteligence in radovednosti. Gregory, ki je bil doma navajen obratnega - permisivnega, liberalnega pristopa, radikalnega individualizma, ki je brez palice in Boga poveljeval umetnost in znanost, je bil na šoli precej osamljen. Nekaj veselja je našel v lovljenju metuljev.

John je bil v šoli zelo konvencionalen, prijazen, uravnovešen, ni se razkazoval in ni se pretepal. Leta 1916 je bil vpoklican v vojsko. Tudi na fronti se ni pritoževal. Bil je požrtvovalen in pogumen. Vse skupaj je vzel bolj kot botanični izlet. Oktobra 1918 mu je pri nogah eksplodirala mina in ga na mestu ubila. William, ki je bil že tako demoraliziran, ker je vojna ustavila njegovo znanstveno delo, je bil ob sinovi smrti zelo potlačen. Morda še bolj Martin, ki se je nemočno jezil na državo in iskal krivca za bratovo smrt, s katerim sta bila prek pisem tesno povezana. V očetu ob svoji bolečini ni našel takšne čustvene podpore, kot bi si jo želel, in med njima je zazijala razpoka. Začela se je večati (čeprav sta si oba prizadevala, da bi se zblížala), ker je Martin vse bolj kazal, da ga pot znanstvenika ne zanima, temveč ga je vedno bolj privlačila literatura, predvsem poezija. Pisal je pesmi in jih pošiljal očetu v oceno. Ta je bil mnenja, da sta literatura in umetnost nekaj svetega, vendar da nihče od Batesonov ne bo nikoli sposoben kaj prispevati v tem smislu. Lahko pa bi v znanosti, ki je bolj zavestna in ni odvisna od genija. Genij naj bi bil nek demon znotraj človeka. Tako se je Martin prepiral z očetom o tem, ali naj gre na igralsko akademijo. Kljub očetovim dvoumnim namigom se je leta 1921 prepisal iz zoologije na igralstvo. Zapletel se je tudi v igre na srečo in v nesrečno ljubezen, kjer ni našel odziva. Prijatelj Esmé de Peyer je Martina takole opisal: »Bil je tiste vrste človek, ki ni odprl svojih najglobljih misli in občutkov niti svojim prijateljem [...] To se seveda ni nanašalo na njegovo znanstveno razmišljanje in ko sva bila skupaj v šoli, me je vpeljal v delo Samuela Butlerja. Vendar mi ni nikoli govoril o svojem bratu Johnu. Nosil je neke vrste obrambno masko pred zunanjim svetom, ki je vsebovala nekaj zafrkljivosti.« (Lipset, 1980: 84) Na Johnov rojstni dan leta 1922 se je ustrelil s pištolo na sredi Picadilly Circus (pod Erosovim kipom) v Londonu.

Gregory je v letih 1918 do 1922 končal kolidž. Če je do takrat odraščal povsem neopazno, je po Martinovem samomoru nenadoma postal osrednja oseba v družini, središče pozornosti staršev in nadomestilo za oba brata. Vpisal se je na zoologijo v kolidžu sv. Janeza. Mati se ga je lastniško oklenila. Oče je najprej raziskoval sinov samomor, nato pa se je vrnil k znanosti. Gregoryju je leta 1922 napisal pismo, v katerem med drugim pravi: »[...] ljudem, kot smo mi, delo pomeni predanost nekemu namenu, plemenitost in vrednost, ki je ne moremo postaviti pod vprašaj in je edina stvar, ki pomaga v težavnih trenutkih [...] Vera v veliko delo je najbližja religiji, ki je meni dostopna in nadomešča tisto, kar verni ljudje dobijo iz vraževerja [...] Poskušati odkriti nekaj, čeprav čisto malo, o strukturi in redu naravnega sveta je zame in bo tudi zate, če si lahko dovolim predvidevati, veličasten in očiščujoč smisel, kamor se boš lahko vedno zatekel v obdobjih trpljenja, skozi katera mora vsak človek. Če se boš osredotočil na to, postanejo druge stvari v življenju tako nepomembne, majhne in prehodne, da lahko na bolečino, ki jo

povzročajo, ob večjem čustvu pozabiš [...]» (Lipset, 1980: 96)

Pri osemnajstih letih sta v Gregoryju sovpadli osebna in znanstvena sfera. Začele so se izrisovati značilne poteze njegovega življenjskega projekta - narediti, z besedami Williama Blakea, iz »solze... intelektualno stvar«.

Nevidni znanstvenik (1922-1979)

Študij na Cambridgeu

Na začetku studija se je Gregory zaradi bratovega samomora in odziva staršev počutil precej obteženega: »Mislil sem in se vedel, kot da nosim neko torbo; svoje starše sem varoval, kot da bi bili narejeni iz stekla.« (Lipset, 1980: 102) Na srečo je našel v Noelu Teulonu Porterju neke vrste psihoterapevta in sogovornika, vodnika. Porter je bil neobičajni, nekonformistični posebnež, lastnik gostilne The Half Moon v Cambridgeu. Vrata tega lokala so bila odprta za vse, ki so bili pod kakšnim čustvenim pritiskom, vendar so bili dostopni za nove ideje. Porter je spodbujal raziskovalni duh in odkrivanje novega.

Prva leta študija se je Gregory še precej prilagajal očetovim pričakovanjem, materi pa preko pisem natančno poročal o vsem. Po drugi strani je doživljal čar prvih samostojnih korakov v raziskovanju. Vključil se je v t. i. Biološki debatni klub, kjer so razpravljali najprej o znanstvenih temah (Bateson je pripravil prikaz sodobnih pogledov na Lamarckovo tezo o dedovanju pridobljenih lastnosti in na Darwinovo mutacijsko teorijo), nato pa tudi o neznanstvenih (alkemiji, zmajih, železnicah, psiholoških raziskavah). Poglobil se je v poezijo in mistično kozmologijo Williama Blakea. »Spominjam se, da nam ga je oče bral, vendar ni nikoli načel razprave o Blakeovi epistemologiji ali filozofski poziciji.« (Lipset, 1980: 105) Takrat, starega 19 let, ga je prevzel Blakeov radikalni protest proti represiji (kot da bi se v tem nezavedno zrcalil glavni izziv njegovega trenutnega življenjskega položaja). Tako je pel pesnik:

*I must create a System, or be enslav'd by another Man's;
I will not Reason and Compare: my business is to create.
(Moram ustvariti Sistem ali pa bom ujetnik Sistema drugega Človeka:
Ne bom Sklepal in Primerjal: moja naloga je ustvarjati.)*

Imel je občutek, da je to *njegovo* prvo resnično raziskovanje.

Po drugi strani je med počitnicami z očetom opravil prvo skupno raziskovalno delo v zvezi z jerebicami, ki sta ga tudi objavila. Zahvaljujoč očetovim poznanstvom in ugledu je bil povabljen na naravoslovno ekspedicijo na Galapagos. Sprva navdušen, da lahko sam stopa po Darwinovih stopinjah, saj je darvinizem oblikoval njegovo otroštvo, je bil na koncu poti poleti 1925 razočaran in prepričan, da v zoologiji in genetiki zanj ni bodočnosti.

Vse bolj je želel najti nekaj, kjer bi bil on sam in ne Williamov sin. Motilo ga je, da je dobil ime po Gregorju Mendlu. Po številnih pogovorih s Porterjem se je odločil, da so zanj najbolj zanimivi ljudje. Vpisal se je na antropološki oddelek, čeprav ga je tudi tam begala nejasnost področja, ki je bilo takrat še v povojih. Staršem je napisal dolgo pismo, kjer je poskušal diplomatsko razložiti svojo odločitev in se izogniti temu, da bi starši doživeli njegovo odločitev kot frontalni napad, »[...] neosebno delo v zoologiji in

genetiki mi ne bo nikoli dalo navdiha, ki je potreben, da me potegne skozi življenjske težave [...] Ne gre za to, da ne bi imel interesa za evolucijo [...] To me zanima in me bo zanimalo tudi v prihodnje. Menim, da je trenutno samo antropologija tista, ki mi daje osebni navdih, ki ga rabim in ki ga bom vedno rabil. Bojim se, da bosta zelo razočarana nad mano glede tega, vendar ne morem več naprej kot doslej in prej ali slej je moralo priti do razhoda z običajno neosebno znanostjo [...] Ne dvomim, da je vsaj deloma ta želja po osebni navdihu razlog, da je Martin zapustil znanost [...] Menim, da je ena od stvari, ki so šle pri njem narobe, ta, da se je predolgo posvečal studiju, kjer ni bil zares tudi osebno zavzet in je potem njegova končna reakcija postala nasilna [...] Postavljam se v veliko bolj pošten položaj, namesto da bi se še naprej tiho in naskrivaj sekiral [...]» (Lipset, 1980: 115)

Vseeno je pismo razkrivalo njegov upor. Oče se je tokrat odzval precej bolj blago kot do Martina. Star 64 let je bil že globoko utrujen. Ni več točno vedel, kam gre. Večino časa je prebil v poskusih, da bi narisal svoj avtoportret. Ni mu uspelo ustanoviti lastne šole. Pretirani individualizem se je v tem obdobju obrnil proti njemu samemu, v krogu kolegov je ostajal sam. Vedno bolj ga je zaposlovalo vprašanje naslednika. Septembra 1925 je sprejel povabilo in odšel na proslavo dvestoletnice ruske akademije znanosti. Od dveh tednov v Leningradu in Moskvi je pričakoval, da bo videl spodbudne sadove revolucije, vendar ga je predvsem zelo pretresla revščina in o svobodi ni bilo ne duha ne sluha: »Ravno obratno, med hudimi znaki disharmonije, ki jih je lahko opazoval vsak obiskovalec, je potreba po svobodi daleč najresnejša.« (Lipset, 1980: 118) Kmalu po povratku je imel srčni infarkt in 8. februarja 1926 je umrl.

Kot antropolog

Stanje v antropologiji leta 1925 je bilo dokaj lahko pregledno. Obstajalo je nekaj posameznikov (Boas v ZDA, Malinovski in Radcliffe-Brown v Angliji) in nekaj osrednjih idej. Na Cambridgeu je prevladovala struja t. i. zgodovinskih rekonstruktorjev, ki so poskušali oblikovati teorijo evlucijskega razvoja vseh kultur. Sistematično terensko raziskovanje se je začelo leta 1898, ko je A. C. Haddon, ki je kasneje postal Gregoryjev mentor, vodil skupino šestih znanstvenikov s Cambridgea po Avstraliji. V dvajsetih letih je bilo formalno izobraževanje v antropologiji še v povojih. Leta 1920 sta Malinovski in Radcliffe-Brown začela javno kritizirati evlucijsko antropologijo kot neznanstveno, spekulativno. Gregoryjev vtis o Malinovskem je bil, da je zabaven mož, a slab antropolog in slab teoretik. S tem je že začel kazati svojo heterodoksnost, saj je bilo konvencionalno mnenje o Malinovskem ravno obratno – da je nemogoč človek, a genialen antropolog. Leta 1927 je Gregory na Haddonovo pobudo odpotoval v Novo Gvinejo, da bi raziskal učinke stikov med belci in domorodci. Osebni motiv je bil tudi beg pred materjo, ki je postala po moževi smrti še bolj posesivna in ljubosumna. Želela je, da bi Gregory postal natančna reinkarnacija svojega očeta.

Pred začetkom svojega raziskovanja je Gregory v Sydneyju srečal Radcliffe-Browna, ki se je tudi gibal v Haddonovih krogih. Gregoryju je takoj ponudil finančno podporo Rockefellerjevega sklada in mu pojasnil svoj teoretski pogled na družbo. Naslanjal se je na francoskega sociologa Durkheima, na dedukcijo posameznikovega vedenja iz socialne strukture. »Socialni pojavi, ki jih lahko opazujemo, niso takojšnja posledica narave posameznega človeka, temveč so rezultat socialne strukture, ki te pojave združuje.« (Lipset, 1980: 125) Psihologija posameznika je bila po tem konceptu za proučevanje družbe

nepomembna. Gregory se je pridružil Radcliffe-Brownu v pojmovanju, da je organizacija družbe analogna organizaciji organizma. V obeh primerih naj bi šlo za notranjo organiziranost in zunanjo prilagoditev okolju. Gregory je prepoznal v Radcliffe-Brownu »[...] edinega resničnega 'sociologa'. [...] Kmalu bo imel tu edino antropološko šolo, v kateri bo nekaj zdravega navdiha.« (Lipset, 1980: 127)

Nato je odšel na teren k plemenu Baining in naletel na vse večje težave. Zdelo se mu je, da raziskovanje ne napreduje nikamor. Začel je eksperimentirati s tehnikami terenskega dela. Do ustaljenih je bil preveč skeptičen. Predvsem si je prizadeval pridobiti zaupanje domačinov, da bi njegova prisotnost čim manj motila naravni potek dogodkov. Vedno znova je obupoval, ker ni bil sposoben opisati življenja domačinov, kot ga je videl in doživljal. Zbolel je še za malarijo in imel težave s prehranjevanjem. Konec leta 1928 je bil prepričan, da je bilo njegovo proučevanje plemena Baining popoln polom in izguba časa.

V začetku leta 1929 je ob reki Sepik naletel na pleme Iatmul, ki se mu je bolj prikupilo. Bili so bolj neposredni, čeprav pogosto tudi brutalni. Kljub vsemu je Batesona vedno bolj težila osamljenost, želel si je strokovnega sodelavca. Delal je brez jasnega koncepta in večkrat se mu je zdelo, da samo na slepo zbira podatke. Po treh letih se je leta 1930 vrnil v Cambridge in nato eno leto pisal svoj doktorat z naslovom *Socialna struktura plemena Iatmul ob reki Sepik*. V njem je poudaril nezadostnost in nepopolnost svojega terenskega dela in zagovarjal potrebo interdisciplinarnega pristopa (čeprav te besede takrat še ni bilo). Njegov prikaz je bil brez teoretskega okvirja, le v zaključku je nakazal problem, kako konceptualizirati socialne pojave.

Januarja 1932 se je ponovno vrnil med Iatmulce. Čez nekaj mesecev sta ga slučajno obiskala zakonca in antropologa Reo F. Fortune in Margaret Mead. Margaret in Gregory sta takoj začela izmenjevati ideje in opazovanja. Margaret je prihajala iz Boasove antropološke šole, ki je poudarjala vidik osebnosti, psihološke, estetske in humanistične predpostavke kulturnega »vzorca«. Uvedla ga je v razvojno psihologijo, psihoanalizo in teorijo učenja. Njune pogovore je obogatil tudi rokopis knjige Ruth Benedict (tudi Boasove učenke) *Vzorci kulture*. Benedictova o družbi ni razmišljala prek analogije z organizmom, temveč prek analogije z osebnostjo. Obe naj bi bili organizirani v skladnih vzorcih misli in občutkov. Meadova pa je pri Batesonu občudovala boljše razumevanje znanosti in podkovanost v biologiji. Glede na Gregoryjevo osamljenost in glede na to, da je bil zakon Meadove v krizi, ni čudno, da sta se tudi zaljubila. Leta 1933 se je vrnila v New York in se ločila, Gregory pa se je vrnil v Cambridge. Tam je začutil globoko odtujenost do intelektualnih krogov in postalo mu je jasno, da ni primeren za položaj univerzitetnega profesorja.

Do leta 1936 je pisal svojo prvo knjigo *Naven* (Bateson, 1958). Naven je bil ritual med Iatmulci, v katerem so dramatisirali svoje vsakdanje vloge, s tem da so jih zamenjali (na primer ženske so prevzele moške vloge). V krogih socialne antropologije na Cambridgeu ni nihče zares razumel, o čem želi razmišljati in pisati v svoji knjigi. Kasneje je komentiral, da »ni hotel samo povezati podatkov med seboj, temveč tudi uporabiti razlagalni proces kot primer, znotraj katerega bi bili principi razlage lahko vidni in bi se jih dalo proučevati.« (Lipset, 1980: 140)

Celotni naslov knjige zrcali kompleksnost in zmedo Batesonovih namenov: *Pregled problemov* (epistemologija), *ki jih nakazuje sestavljena slika* (holistični oris) *plemena v Novi Gvineji iz treh zornih kotov* (afektivni, kognitivni in socialno strukturni). Teoretski

poudarek je dal procesom in dinamiki socialnega ravnovesja - potencialom za spremembo, ki so inherentni v družbi, in sistemu uravnavajočih mehanizmov, ki vzdržujejo status quo. Ključni pojem je bil *interakcija*. »Proučevati moramo ne le A-jevo reakcijo na B-jevo vedenje, temveč moramo nadaljevati s proučevanjem, kako to vpliva na kasnejše B-jevo vedenje in učinek tega na A.« (Lipset, 1980: 143)

Čeprav so bili v socialni antropologiji takrat v središču raziskovanja odnosi, je bilo Batesonovo razumevanje odnosov oziroma interakcije bolj kompleksno. Njegova epistemologija je temeljila na predstavi, da odnos med opazovalcem in opazovanim odraža oba. Predpostavljal je krožni, med seboj odvisni, dvosmerni sistem vzročnosti. Uvedel je pojem *shizmogeneza*, ki naj bi pomenil procese dezintegracije in naraščajoče diferenciacije (»začarani krog«). Razlikoval je dva vzorca shizmogeneze: *komplementarne vzorce*, v katerih se dve vlogi razlikujeta, a sovpadata, se skladata kot na primer v dominaciji-podrejanju, ekshibicionizmu-gledalstvu, šibkosti-pomoči, mojstrstvu-vajeništvu, in *simetrične vzorce*, v katerih obe strani kažeta podobno tekmovalno vedenje, kot na primer v bahanju, oboroževalni tekmi ali vojnah in ki se lahko stopnjujejo do razsula odnosov. Batesonova razorožujoča odkritost in dragocena metateoretična introspekcija sta bili novost v angleški socialni antropologiji. Radcliffe-Brown je imenoval knjigo *Naven* »intelektualna avtobiografija«.

Ko je pisal zadnje poglavje, je opazil, da so abstraktne kategorije, ki jih je uporabljal, postale v njegovem umu preveč konkretne, da so se »popredmetile«. Zavedel se je pomena Whiteheadove »zmote napačno umeščene konkretosti« (angl. Fallacy of Misplaced Concreteness), kjer se abstraktno zamenja za konkretno. »Naše kategorije [...] niso resnične poddelitve, ki so prisotne v kulturah, ki jih proučujemo, temveč so samo *abstrakcije*, ki smo jih ustvarili zaradi lastne udobnosti, ko kulture opisujemo z besedami.« (Bateson, 1972: 73)

V celem tekstu je glede na ta vidik potem napravil še mnogo popravkov. Čez štiri leta je v tej zvezi napisal, da je njegov miselni proces in prav tako znanstveni miselni proces na splošno kombinacija »nenatančnega« in »natančnega« mišljenja. »[...] kadar koli se ponašamo, da smo našli modernejši, natančnejši način razmišljanja ali tolmačenja, kadarkoli začnemo pretirano vztrajati na 'operacionalizmu' ali simbolni logiki [...] zgubimo nekaj na sposobnosti mišljenja na nov način. In seveda prav tako izgubimo, kadarkoli se upiramo sterilni rigidnosti formalne misli in tolmačenja in pustimo, da naše ideje divjajo. Po mojem mnenju je do napredka v znanstveni misli prišlo s kombinacijo nenatančnega in natančnega mišljenja in ta kombinacija je najdragocenejše znanstveno orodje.« (Bateson, 1972: 85)

Ko je končal s pisanjem knjige, je ostal z nerešenim vprašanjem - kako ohraniti integriteto pojavov (njihovo celostnost) ob znanstvenem redukcionizmu, ki nagiba v izločevanje kategorij in jih ohranja ločene za analizo. Kako bi lahko kulturo predstavili kot »mrežo prepletenih vzrokov in posledic«? Kako bi jo lahko opisali z besedami v linearnih serijah?

Januarja 1936 se je poročil z Margaret Mead in čez dva meseca sta odšla na otok Bali na nov dvoletni antropološki podvig. Prva sta začela pri terenskem delu uporabljati kamero in sistematično fotografiranje. Pokazal je veliko sposobnost, da se je s kamero ali z aparatom lahko uglasil z vzdušjem in prizorom, Margaret pa je pazljivo beležila.

Leta 1939 se je noseča vrnila v New York. Vojna ju je presenetila. Gregory je odšel v Anglijo in se ponudil, da ga morda kot znanstvenika mobilizirajo. Pokazalo se je, da ga

ne potrebujejo. Tako se je vrnil v Ameriko, kjer se mu je rodila hčerka Cathy. Kmalu po rojstvu sta z Margaret obdelala in uredila 25.000 posnetkov in okoli sedem kilometrov filma z Balijskega. Poskušala sta ohraniti celostnost vsakega delčka vedenja. Nastala je inovativna etnografska knjiga *Balijski karakter: fotografska analiza (Balinese Character: A Photographic Analysis)*. Med najpomembnejšimi odkritji je bila neshizmogenost balijske kulture. V vzorcih vzburjanja in frustracije pri dvorjenju in pri plesu sta prišla na sled splošni značilnosti, da se Balijsci v odnosih stalno izogibajo stopnjevanju, na primer stopnjevanju dominacije – podrejenosti in vrhuncem v zaporedjih ljubezenske ali sovražne interakcije. Balijski dojenčki so bili za to »opremljeni« in pripravljani, dokler se niso naučili ustrezne kulturne omejitve. Bali je bil dokaz, da bi do stopnjevanj prihajalo, če ne bi bilo modifikacije in inhibicije, ki sta bili del kulturno integrirane otroške vzgoje.

Deus ex machina: kibernetika

Družina Batesonovih je vojna leta prebila skupaj z družino psihologa Lawrencea K. Franka. Skrb za otroke se je prepletala z interdisciplinarnimi raziskavami, ki so bile vse bolj povezane z vojno. Hiša je bila odprta za prijatelje (na primer psihoanalitika Erika H. Eriksona z ženo, antropologinjo Ruth Benedict idr.), ki so bili hkrati znanstveni sodelavci. Tudi v odnosu do otrok sta se pri Margaret in Gregoryju prepletala znanost (to je opazovanje in analiza) in življenje. Tako je Margaret v svoji avtobiografiji zapisala: »Vzgoja Cathy je bila intelektualno kot tudi čustveno razburljiva avantura.« (Mead v Lipset, 1980: 164). Leta 1941 je po možganski kapi umrla Gregoryjeva mati Béatrice. Praktično do konca je ostala aktivna - obiskovala je prijatelje, veliko potovala, pisala kratke zgodbe idr.

Gregory se je v prvih vojnih letih vključil v nekaj krajših raziskovalnih projektov: o metodah za vzdrževanje morale, o morali in nacionalnem karakterju, o vplivu družbenih ved na politično vodenje. Čeprav so bili ti projekti zasnovani s ciljem, da bi dali čimprejšnje uporabne, pragmatične recepte, so bila Gregoryjeva odkritja za to preveč abstraktna. To je bil verjetno tudi izraz globoke ambivalence, ki se je vlekla skozi celo njegovo življenje. Bal se je ljudi, ki so bili zelo usmerjeni k cilju, razumskemu načrtovanju in moči ter so znanstvene izsledke uporabljali v tem smislu. Zanj je bila znanost del življenja, lepa kot tudi plemenita abstrakcija. Leta 1942 pa je bila prevladujoča značilnost ljudi, ki so uporabljali metode družbenih ved, totalitarnost.

Teoretični fokus Batesonovih raziskav je bil kultura in osebnost, vplivi okolja na človekovo fleksibilnost. Lawrence Frank je Gregoryju omenil običajno izkušnjo iz psihološkega laboratorija - da postaja preizkusna oseba v poteku ponavljajočih se eksperimentov vse bolj učinkovita. Gregory je ta stranski produkt imenoval »učenje o učenju«, to pomeni da »se eksperimentalna oseba navadi bolje prepoznavati kontekste in zaporedja določenega tipa« (Bateson, 1972: 173). Katerokoli uspešno izvršeno nalogo je imenoval *protoučenje* (na primer pritisk na vzvod), medtem ko je pomenilo devteroučenje rastočo spretnost v reševanju serij eksperimentalnih problemov. Raven *devteroučenja* je vplivala tudi na pričakovanja o učenju v prihodnosti. Če bi na primer v vzgoji otroka prevladovalo zaporedje Pavlova (žival »odgovori« na nespremenljivi pogojni dražljaj in je potem nagrajena), bi ga ta izkušnja oblikovala v smeri fatalističnega dožemanja in razlaganja sveta in v smeri podredljivega vedenja. Batesonove ideje so spet nakazovale na tisto raven, kjer je možna sprememba epistemologije oziroma paradigme. »Morali bi biti taki kot tisti redki umetniki in znanstveniki, ki delajo v navdihu, ki je podoben nuji, pritisku. Ta nuja prihaja iz občutka, da je veliko odkritje, odgovor na vse naše probleme, ali velika stvaritev,

popolni sonet, vedno na doseg roke, takoj za prvim voglom. Ali kot mati, ki čuti, da če bo neprenehoma pozorna, obstaja resnično upanje, da bo njen otrok tisti neskončno redki pojav - velik in srečen človek.« (Bateson, 1972: 182)

Zadnji dve leti vojne, ki ju je za svoje delo doživel kot izgubljen čas, je bil v službi na Uradu za strateške posle (Office of Strategic Services) in je potoval po Cejlonu, Indiji, Burmi in Kitajski. Z Margaret sta bila veliko ločena in nasploh je njuna medsebojno oplajajoča vez tako na profesionalni kot tudi na osebni ravni slabla. Po povratku iz vojske leta 1945 sta še eno leto živela skupaj s hčerko Cathy, nato pa se je Gregory odselil. Uradno sta se ločila leta 1950.

Maja 1942 sta se Gregory in Margaret udeležila dvodnevne konference z naslovom Možganska inhibicija pod pokroviteljstvom fundacije Josiah Macy. Tja so prišli med drugimi tudi ameriški matematik Norbert Wiener, računalniški inženir Julian Bigelow, fiziolog Arthuro Rosenblueth, matematični logik Walter Pitts, nevrofiziolog Warren S. McCulloch, psiholog Lawrence K. Frank, psihoanalitik Lawrence S. Kubie, madžarski matematik John von Neumann in psihiater Milton H. Erickson. Glavna uradna tema je bila hipnoza, »cerebralna inhibicija« je bila spoštljiva beseda zanjo. V neformalnih pogovorih (na primer pri jedi) pa so največ razpravljali o konceptu povratne zveze (feed-backa), ki so ga nato leta 1943 v svojem zgodovinsko pomembnem članku *Vedenje, namen in teleologija (Behavior, purpose and teleology)* prvič predstavili Wiener, Bigelow in Rosenblueth. Gregory je kmalu nato odšel v Azijo in vzel veliko tega, kar je slišal, s seboj: »Ko sem bil v Aziji [...] zdolgočasen in frustriran, sem se občasno zabaval z razmišljanjem o lastnostih zaprtih samouravnavaočih se zank povratne zveze.« (Lipset, 1980: 179)

Marca 1946 je Warren McCulloch pripravil novo konferenco. Povabil je še nekaj novih ljudi, med drugimi nemškega psihologa Kurta Lewina, ameriškega informacijskega teoretika Clauda E. Shannona in nemškega inženirja Heinza von Foersterja. Ideja je bila, da naj bi se skupina okoli dvajsetih strokovnjakov z različnih področij redno sestajala na nekajdnevni srečanjih. Do leta 1949 so se sestajali dvakrat letno, nato enkrat letno do leta 1953. Ime srečanj je bilo stalno enako - *Mehanizmi povratne zveze in krožni vzročni sistemi v bioloških in socialnih sistemih*. Marčevsko srečanje 1946 je bilo še posebej bogato v didaktičnem povzetku raznih konceptov iz matematike in inženirstva. Wiener in von Neumann sta bila osrednji figuri - z razlikovanjem med »analogno« in »digitalno« kodo, z razpravljanjem o zankah s pozitivno in negativno povratno zvezo, z merjenjem informacije in njenega odnosa do ideje o entropiji, z binarnimi sistemi, z von Neumannovo teorijo iger, Russellovo teorijo logičnih tipov in s predstavo, da so komunikacijski sistemi odvisni od »informacije« in ne od »energije«. Wiener je poimenoval novi konceptualni okvir, ki se je v veliki meri oblikoval na teh srečanjih - *kibernetika*.

Batesona je ta okvir prevzel in začel prevladovati v njegovih znanstvenih predstavah. Vzorednice med njegovim pristopom k socialnim in kulturnim sistemom ter kibernetičnim modelom so bile očitne. Oba sta poudarjala enote, v katerih so dinamična zaporedja krožne interakcije notranje uravnavana. Simetrična shizmogenezna se je pokrila s konceptom pozitivne povratne zveze. Pri dvainštiridesetih letih je imel v rokah novo konceptualno orodje in novo nalogo - da ponovno razišče vse, kar je mislil, da ve o organizmih, družbah, družinah, medosebnih odnosih, ekoloških sistemih ipd. Z Wienerjem jima je bilo skupno intuitivno hrepenenje po znanstveni sintezi in ljubezen do metafore, tako da je Gregory Wienerju dodelil vlogo mentorja v konceptih in besednjaku računalnikov, komunikacijske teorije in formalne logike.

Kot komunikacijski teoretik

S švicarskim psihiatrom Jurgenom Rueschom iz nevropsihiatrične klinike v San Franciscu je Gregory sklenil v začetku leta 1949 dveletno pogodbo za sodelovanje v raziskovanju komunikacije v psihiatriji in psihoterapiji. Hkrati naj bi predaval medicinsko antropologijo. Ruesch ga je na začetku takole opisal: »Imel je težave s časom. Težko ga je bilo pripraviti do tega, da bi prihajal na predavanja točno. In potem se pogosto ni držal naslova predavanja. Moral je improvizirati. Ni bil kompulzivni karakter, ki bi sedel in se pripravil na predavanje [...] Prišel je [...] in če je šlo po sreči, ga je kdo ‚zajahal‘ [...] potem se je razgovoril. Vendar je pogosto govoril o nečem drugem, kar pa je bilo vedno zanimivo in privlačno [...]« (Lipset, 1980: 185)

Nasploh sta si bila Gregory in Ruesch precej različna, a sta napetosti ustvarjalno izkoristila v plodnih teoretičnih diskusijah. Ruesch je vztrajal, da naj Gregory izvede etnografske intervjuje v »plemenu z imenom psihiatri«. Gregory je iz sogovornikov spretno izvabljal poleg javno oznanjenih ciljev tudi temeljne predpostavke njihovega psihiatričnega oziroma psihoterapevtskega mišljenja in delovanja. Napisala sta knjigo *Komunikacija: socialna matrika psihiatrije* (*Communication - The Social Matrix of Psychiatry*) (izšla je 1951) (Ruesch in Bateson, 1951), kjer sta razgrnila tako prevladujoča psihiatrična epistemološka prepričanja kot tudi svoja, ki sta jih poimenovala »krožna znanost«.

Temeljni koncept je bil *kodifikacija* ali pretvorba dogodkov v svetu v simbolično informacijo. Gregory je potegnil analogijo z računalniškimi kodifikacijskimi sistemi, o katerih je zvedel na Macy konferencah. Jezikovna kodifikacija je ustrezala »digitalni« in neverbalna »analogni«. Ljudje oddajamo in kodificiramo po obeh kanalih komunikacije - digitalna in analogna sporočila izmenjujemo simultano. Nato je napravil še eno hevrstično analogijo s teorijo logičnih tipov Bertranda Russella. Kot osrednjo je vzel trditev, da »razred ne more biti član razreda. Razred slonov nima rilca in ni slon [...] Ta truzem mora biti enako uporaben, ko člani razreda niso stvari, temveč imena ali signali. Razred ukazov ni ukaz sam in ti ne more povedati, kaj naj napraviš.« (Bateson v Lipset, 1980: 190)

Zdi se, da je bil med prvimi, ki je zagovarjal, da bi se dalo komunikacijo koristno opredeliti v smislu hierarhije ravnih abstrakcije ali logičnih tipov. »Ustrezno hierarhiji imen, razredov in razredov razredov obstaja tudi hierarhija trditev in sporočil in znotraj te mora obstajati tudi Russellova prekinjenost. Govorimo o sporočilih, metasporočilih in metametasporočilih.« (prav tam)

Analogna sporočila, vse neverbalne vidike komunikacije, ki izražajo potekajoče odnose med sodelujočimi, je poimenoval metasporočila ali metakomunikacija. Sledeč analogiji z logičnimi tipi je sklepal, da ta metaraven klasificira ali ureja digitalna-verbalna sporočila z višje ali logično različne ravni abstrakcije. »Obstaja vrzel med [...] metasporočilom in sporočilom [...], ki je po svoji naravi enaka kot vrzel med stvarjo in besedo ali znakom, ki stoji za to stvar ali kot je vrzel med člani razreda in imenom razreda. Metasporočilo klasificira sporočilo, a ga ne more nikoli srečati pod istimi pogoji.« (Bateson, 1972: 252)

Leta 1949 je Ruesch zaposlil na projektu tajnico, svojo bivšo pacientko, Elisabeth (Betty) Summer, s katero se je Gregory poročil dve leti kasneje. Rodil se jima je sin John. Njun dom je bil poln živali. Na obiske je prihajala tudi hčerka Cathy. Leta 1958 sta se prijateljsko in sporazumno ločila. Betty je njuno ločitev komentirala, češ da je bil hiper-

protektiven do nje in do otrok. Njeno telo v zadnjem obdobju njenega zakona ni zdržalo tega odnosa, zelo je shujšala. Hkrati je Gregory želel še več otrok, a potem ko sta trikrat izgubila dvojčke, je bilo jasno, da z njene strani ne bo šlo več.

Gregory je nadaljeval s proučevanjem metakomunikacije pri vidrah. Posnel je film z naslovom *Narava igre: rečne vidre*, ki ga je pokazal na Macy konferenci leta 1955 bolj kot metaforo za svoje razmišljanje o igri, »v kateri sodelujoči organizmi zrahljajo pravila komunikacije - strukture podobne čebuli, znotraj katerih delujejo. Igrajo se s temi strukturami ali pravili in se na ta način premaknejo naprej do novih pravil, novih filozofij itn.« (Bateson v Lipset, 1980: 193) Iz igre izhajajo človeški koncepti, zdravljenje in domišljija.

Leta 1952 je dobil podporo Rockefellerjevega sklada za raziskovalni projekt *Paradoksi abstrakcije v komunikaciji*. Ob sebi je v Palo Altu v Kaliforniji zbral še Johna H. Weaklanda, Jaya Haleya, Dona D. Jacksona in Williama F. Frya. Vsak se je zagnal v razne oblike paradoksov v komunikaciji: v humor, govor iz trebuha, hipnozo (s psihiatrom Miltonom H. Ericksonom), razne oblike psihoterapije, shizofrenijo, komunikacijo med slepci in psi, med mongoloidnimi otroki, med vidrami. Glavno vprašanje v timu prvi dve leti je bilo: za kaj sploh gre v tem projektu? Ideje, da se sporočila dogajajo v simultani kombinaciji z drugimi spročili, so si pojasnjevali s t. i. Hajahava paradoksom:

Vse trditve znotraj tega okvira so neresnične.

Začeli so govoriti, da metasporočilo uokvirja sporočilo, na primer ton uokvirja govor. Neobičajno shizofrenikovo vedenje so si razlagali kot nesposobnost ali nepripravljenost kodificirati konvencionalna »uokvirjajoča« sporočila. »Patološka« vidra bi lahko odgovorila na igrivi udarec z brutalnostjo - napačno uokvirjajoče sporočilo »to je igra«. Ali pa če shizofrenega bolnika v bolnišnični kantini vpraša prodajalka: »Kaj lahko storim za vas?«, on tega ne poveže s kontekstom in mu zato pomen ni jasen. Ne ve, ali je to spolna ponudba, grožnja ali ponudba kave.

Leta 1954 se je iztekla Rockefellerjeva podpora in zabredli so v resne finančne probleme. Objavili niso še nobenega članka. Gregory se je panično obračal na razne ljudi in iskal finančni vir. Med drugimi je pisal tudi Wienerju in med pisanjem je prišel do intuitivnega prebliska, kjer je definiral hipotetični učni kontekst za shizofreno komunikacijo, t. i. dvojno vez (double bind). Projekt, ki ga je podprla fundacija Macy, je iz finančnih razlogov preimenoval v *Logični tipi v shizofreni komunikaciji* in postavil glavno vprašanje v zvezi z otrokovim učenjem v odnosu z materjo: »Ali je mogoče otroka nevede vzgajati v shizofrenika?«

Leta 1955 je težišče projekta postala shizofrenija in psihiater Jackson je imel vse pomembnejšo vlogo. Na njegovo spodbudo so leta 1956 izdelali pregled raziskave v članku *Toward a Theory of Schizophrenia* (*K teoriji shizofrenije*) (Bateson, 1972), kjer je prikazan tudi koncept dvojne vezi, po katerem je Batesonovo ime tudi pri nas najbolj znano. Od leta 1956 naprej je psihoterapevtski vidik v projektu vse bolj prevladoval. Za nekaj časa so k sodelovanju povabili tudi psihoanalitičarko Friedo Fromm-Reichmann, ki jo je Gregory zelo cenil. Sam se ni nikoli imel za psihoterapevta, čeprav so mnogi (na primer psihiater Ronald Laing) v njem prepoznavali odličnega hevrstičnega psihoterapevta.

V letih od 1948 do 1963 je navezal intenzivne stike z mnogimi pacienti in njihovimi družinami. Nenamerno se je ob raziskovalnem delu z družinami, kjer bil en član shizofren, razvil tudi družinski terapevtski pristop. T. i. družinska terapija duševnih težav se je od takrat silovito razmahnila po celem svetu. Jackson je v Palo Altu ustanovil inštitut (Mental Research Institute), ki deluje še danes, Gregory pa se je od leta 1959 vse bolj umikal. Napisal je članek *Minimal Requirements for a Theory of Schizophrenia (Minimalni pogoji za teorijo shizofrenije)* (Bateson, 1972), kjer razpravlja o pomenu teorije dvojne vezi za evolucijsko teorijo in biološko epistemologijo. Verjel je, da je učenje organizirano v smislu vse širše, prekinjene hierarhije kontekstov. Poudarek na metaorganizaciji učenja v komunikacijskih sistemih, torej na odnosih med konteksti, je razlikoval novo znanost od materializma 19. stoletja v dveh pogledih: (i) v takih sistemih se ne izmenjuje energija in (ii) v Newtonovi fiziki na gibanje prosto padajočega objekta širši kontekst ne vpliva.

Komunikacijski sistemi sploh ne vsebujejo »objektov«, temveč samo izmenjavo pretvorb sporočil v hierarhijah kontekstov. Posameznik ni omejen s telesom, temveč s kanali, po katerih potujejo sporočila. »Ali sta slepčeva palica ali znanstvenikov mikroskop, dela' človeka, ki ju uporablja, z vidika komunikacije ni pomembno vprašanje,« (Bateson, 1972: 256)

V timu je bilo predvsem med Gregoryjem in Haleyem veliko vroče krvi okoli vprašanja moči, manipulacije, kontrole, tehnike, spontanosti, svobodne volje. V omenjenem članku je Gregory zapisal: »Mi, družboslovni znanstveniki, bi dobro ravnali, če bi zadrževali svojo vnemo po nadzorovanju tega sveta, ki ga tako nepopolno razumemo. Dejstvu, da ga nepopolno razumemo, ne bi smeli dovoliti, da hrani naš strah in tako poveča potrebo po kontroli. Bolje bi bilo, če bi naše raziskovanje navdihoval starejši, a danes manj spoštovani motiv: radovednost o svetu, katerega del smo. Nagrada za tako delo ni moč temveč lepota [...] Čudno je dejstvo, [...] da je vsak velik znanstveni napredek eleganten.« (Bateson, 1972: 273)

Potem ko je leta 1960 napisal esej *Vloga somatske spremembe v evoluciji (The Role of Somatic Change in Evolution)* (Bateson, 1972), je dobil finančno podporo za raziskovanje komunikacije pri hobotnicah. Pri tem mu je pomagala Lois Cammack, ki je leta 1961 po poroki postala Lois Bateson. Po desetih letih dela v Palo Altu je leta 1962 skupaj z njo odšel na Deviške otoke v komunikacijski laboratorij za delfine, kjer je postal vodja raziskovanja. Sodelavci v Kaliforniji so težko verjeli, da je pred novim profesionalnim in osebnim poglavjem svojega plodnega življenja.

Kot etolog

Okvir nove raziskave za Gregoryja »ni bil, da bi odkrili, da uporabljajo delfini zapleten jezik niti da bi jih naučili govoriti angleško (kot so neki raziskovalci takrat poskušali), temveč da bi premostili vrzeli v našem teoretičnem znanju o komunikaciji.« (Bateson, 1972: 370) Želel je najti (podobno kot v projektu s hobotnicami) splošno veljavna komunikacijska načela, ki bi veljala za različne vrste organizmov. Delfini so bili zanimivi, ker so zelo razvili glas in ker so se njihovi možgani specializirali za analizo slušnih informacij. Vendar je delo napredovalo počasi (tudi zaradi tehničnih težav z bazeni). Zdelo se je, da njihove vokalizacije nimajo karakterja jezika niti čustvenega izraza kot pri mačkah ali psih. Pozimi 1964 je Gregory v pismu Karlu Pribramu, profesorju psihiatrije in psihologije na Stanford University, zapisal: »Če niso njihovi zvoki deli digitalnega jezika in niso

čustveni signali [...], kaj za vraga so potem?« (Lipset, 1980: 242)

Leta 1964 je od Nacionalnega inštituta za mentalno zdravje (National Institute of Mental Health) dobil petletno štipendijo za razvoj strokovne kariere, tako da je izjavil: »To je večje priznanje, kot sem kdajkoli pričakoval in mi vzbuja mi čudne občutke.« (Lipset, 1980: 245) Celo življenje je ohranjal veliko avtonomijo in svobodo svojega dela predvsem tako, da je imel večinoma več finančnih virov in šefov hkrati. Tudi interdisciplinarnost njegove znanosti mu je to omogočala. Ko je odgovarjal na pismo študenta iz Cambridgea, ki je bil zainteresiran za študij psihologije Batesonove vrste, je naravnost izrazil svojo institucionalno in intelektualno izoliranost. »Ni učnega programa na univerzah, kjer bi lahko diplomiral iz mojih [...] tem [...]« (Lipset, 1980: 244)

Leta 1965 je postal vodja raziskovanja na Oceanskem inštitutu na Havajih, kjer so zgradili nov laboratorij za proučevanje delfinov. Z ženo Lois, njenim sinom Ericom in svojim Johnom je ostal tam sedem let. Leta 1969 se jima je rodila še Nora. Doma je bilo polno živali in obiskovalcev. Ljudje, prijatelji, sodelavci so se nanj stalno obračali kot na učitelja, filozofskega vodnika in tudi kot na zakonskega in družinskega svetovalca. Seveda pa je znanost ostajala v središču. Žena Lois ga je takole opisala: »Zelo je potrpežljiv s študenti, ki se hočejo od njega učiti. Če jih ima, imajo prednost pred tem, da je z družino. Njegovo delo je vedno na prvem mestu. Glede tega je bil zelo jasen od vsega začetka [...] Ustvarjanje idej je zanj najvažnejša stvar v življenju [...] V tem vidi razlog za svoje bitje [...] Na nek način plačuje ceno, da nima tega, v čemer drugi ljudje uživajo, več družinskega življenja in počitnic.« (Lipset, 1980: 246)

Delfini, ki jih je preučeval, so nastopali tudi na predstavah za občinstvo. Trenerji so jih učili po principih Skinnerjeve behavioristične teorije, nad čemer se je Gregory zgražal, vendar je ostajal odprt za kritičen dialog z njimi. Konec leta 1966 je na obisk na Havaje prišel sam B. F. Skinner (njegova hčerka je delala tam kot trenerka). Izmenjala sta mnenji in baje so se jasno pokazale razlike med njima, kot da bi poosebljala dva nasprotujoča si koncepta.

Trenerji so sčasoma postali nezadovoljni z monotonijo nastopov in so začeli nagrajevati enega od delfinov, samo če je pred občinstvom spontano in slučajno izvedel novo figuro. Tisto, kar je bilo včeraj novo, danes ni bilo več in ni dobil ribe. Po treh dneh je izčrpal repertoar »svobodnega« vedenja in je bil pred nastopom zelo razburjen, agitiran. Nato je v bazenu pred občinstvom pokazal do tedaj še nevidene figure in ga sploh ni več zanimalo, ali bo dobil ribo ali ne. Poklicali so Batesona, ki je bil navdušen, zato so poskus še ponovili. Menil je, da je delfin izluščil komplicirano posplošitev: »Spodbujajo samo stvari, ki jih prej niso spodbudili.« (Lipset, 1980: 250) To je bil zanj primer devteroučenja, v katerem je prisilna - dvojna vez - trening tehnika spodbudila ustvarjalno spremembo. Ko so snemali naslednjega delfina, so bili trenerji začudeni tudi nad tem, da se je prej ubogljiva, medla, dolgočasna žival v procesu spremenila v divje domiselno.

Ti dogodki so bili nazorna ponazoritev nekaterih Batesonovih dognanj v zvezi s teorijo učenja. Nekaj časa pred tem je v svojih člankih *Logične kategorije učenja in komunikacije ter Dvojna vez (The Logical Categories of Learning and Communication; Double-bind 1969)* (Bateson, 1972) ponovno predstavil koncept devteroučenja v povezavi z Russellovo teorijo logičnih tipov. V ponavljajočem se kontekstu je učenje zagledal v smislu med seboj odvisne hierarhije razredov sporočil. Hierarhija je bila po njegovem mnenju posledica stohastičnega (učenja po principu poskusov in napak) procesa in ekonomičnosti v adap-

taciji. »Niso potrebne samo spremembe prvega reda, ki odgovarjajo trenutnim zahtevam okolja (ali psihološkim zahtevam) [...] temveč tudi spremembe drugega reda, ki zmanjšajo obseg poskusov in napak, potrebnih za doseganje sprememb prvega reda [...] Prek nala-ganja in povezovanja mnogih zank povratne zveze, mi (in vsi drugi biološki sistemi) ne rešujemo le določenih problemov, temveč tudi oblikujemo navade, ki jih uporabljamo za reševanje razredov problemov [...] Ravnamo, kot da bi celoten razred problemov lahko rešili prek domnev ali predpostavk, ki so manj številne kot člani razreda problemov. Z drugimi besedami, mi (organizmi) se učimo učiti ali v bolj tehničnem jeziku, mi se devteroučimo.« (Bateson, 1972: 279)

Učenje prvega reda, ki ga je zdaj imenoval *učenje 1*, je definiral kot kodifikacijo specifičnega zaporedja sporočil: delfin se nauči določenega vedenja kot odgovor na določen dražljaj, kar mu bo prineslo nagrado. To učenje je neločljivo povezano z bolj abstraktnim in na splošno manj zavestnim učenjem, ki gaje imenoval *učenje 2*. Delfin se devterouči, da obstaja interakcijsko zaporedje, oblika konteksta, med njim in trenerjem, ki služi kot model za bodoči trening. Te kontekste se da razlikovati prek signalov - označevalcev konteksta - katerih funkcija naj bi bila klasifikacijska (na primer pes zagleda pasji konopec svojega gospodarja in »pričakuje« sprehod). Spremembe v učenju 2 lahko dosežemo, če živali na vedenjski ravni pokažemo, da ravna napak. To, kar se je na primer delfin devteronaučil, da se bo zgodilo v zaporedju, je zdaj neustrezno. Vendar je to težak in potencialno boleč preklap. Drugi delfin, ki je šel skozi kreativni trening, je na primer kazal znake hude ogroženosti v celotnem poteku interakcije in je mnogokrat ponavljal prej utrjeno vedenje, preden je popolnoma razumel. Navade učenja 2, je Gregory poudaril, »so, kot je splošno znano, rigidne in njihova rigidnost je neizogibna posledica njihovega statusa v hierarhiji adaptacije. Ekonomičnost poskusov in napak, ki jo dosežemo prek oblikovanja navad, je možna le zato, ker so navade relativno 'trdo programirane', če uporabimo tehnični besednjak. Bistvo ekonomičnosti je prav v tem, da vsakokrat ko navado uporabimo, predpostavk navade NE raziskujemo ali odkrivamo vedno znova.« (Bateson, 1972: 279)

Konec šestdesetih let je Gregory razmišljal tudi o redkem pojavu *učenja 3*, ki naj bi bil značilen samo za ljudi. Nikoli ni tega pojma natančno opredelil, tako da je težko dognati, kaj je mislil. Če izhajamo iz »nasprotij«, ki se ustvarjajo na devteroravni, je posledica učenja 3 popolna redefinicija jaza oziroma osebnosti. Če je učenje 1 pogojeno s specifično interakcijo in učenje 2 s klasifikacijo teh interakcij, potem je učenje 3 povezano s samo klasifikacije – to je s procesom kodifikacije, preko katerega se odvija učenje 2. Za nekatere se spremembe na tej ravni lahko končajo v psihozi, vendar to ni edini možni izhod. Za druge lahko celota, ki jo tvorijo kategorije devteroučenja, razpade in razkrije se »svet, v katerem se osebna identiteta potopi v vse procese odnosov v neki ogromni ekologiji ali estetiki kozmične interakcije«. (Bateson, 1972: 311) Ta vrsta spremembe, ki jo je Batesonov učenec Keeney (1983) imenoval sprememba epistemologije oziroma paradigme, se včasih zgodi v »psihoterapiji, verskih spreobrnitvah in drugih zaporedjih, v katerih pride do globoke reorganizacije značaja.« (Bateson, 1972: 307)

Ob vsem razburjenju v zvezi z nepričakovanimi dogodki z delfini na predstavah je Gregory vsak dan sistematično opazoval organizacijo sedmih ujetih delfinov v bazenu: vedenje posameznih živali, interakcije v diadah in triadah, bolj kompleksne formacije in odnose med podskupinami. Zanimivo je bilo odkritje posebnega vzorca organizacije v spanju. Žal se je en delfin smrtno ponesrečil in celoten utečeni vzorec v skupini je razpadel, da se je lahko izoblikoval nov. Leta 1967 je rekel svojemu bivšemu direktorju

z Deviških otokov: »Uspehi so majhni in kolikor toliko zadovoljen sem le s pisanjem občasnih teoretičnih člankov.« (Lipset, 1980: 254) Med drugimi je na primer napisal članka *Redundanca in kodiranje ter Kibernetika razlaga (Redundancy and Coding; Cybernetic Explanation)*; (Bateson, 1972)) Kljub temu si je še nekaj let prizadeval najti smisel v interakciji med delfini in posebej njemu v čast so zgradili večji bazeni za raziskave in ga poimenovali po njem.

Ekologija uma

V Navenu je pokazal veliko občutljivost za popredmetenje konceptov oziroma za razliko med naravo in mislijo. Zaradi tega je bilo njegovo fotografiranje in snemanje z Margaret Mead na Baliju deloma pogojeno z željo po ohranitvi integritete podatkov. Med drugo svetovno vojno je njegovo zanimanje za proučevanje učenja in nacionalnega značaja v glavnem izključilo, celo obsodilo, podjetnost in podjetneže, ki so hoteli uporabiti znanstvene izsledke v totalitarističnem smislu. Podobno so bila leta, ki jih je prebil med psihiatri in drugimi strokovnjaki s področja mentalnega zdravja, polna odpora proti premišljeni manipulaciji ljudi in proti moči terapevtov, ki je služila surovi manipulaciji. Zaradi zgražanja nad tem se je usmeril k etologiji, kjer je bil način raziskovanja - izostrena pozornost za svobodni izraz narave - zanj ustrenejši. Po prihodu na Deviške otoke je bil njegov prvi odgovor kritika poskusov, kjer so delfine posiljevali s človeškim jezikom. Ni pre-setnetljivo, da se mu je leto dni kasneje na Havajih behavioristično pogojevanje živali zdelo brutalno. Ta celo življenje trajajoča skrb - zavarovati avtonomijo narave pred reduktivno analizo ali pred uporabo znanosti - se je še bolj izrazila konec šestdesetih let (na primer v esejih *Od Versaillesa do kibernetike, From Versailles to Cybernetics* - 1966; *Slog, milina in informacija v primitivni umetnosti, Style, Grace and Information in Primitive Art* 1967; *Zavestni namen proti naravi, Conscious Purpose Versus Nature* 1968; (Bateson, 1972)).

Leta 1966 je zapisal, da se je do začetka 19. stoletja zahodni človek za razlago naravnega sveta skliceval na svoje božanstvo, na svetega Duha. Ta pogled je bil urejen v brezčasni, nespremenljivi, spuščajoči se hierarhiji, od popolnega Duha na vrhu tja dol do najpreprostejših infuzorij. Potem je leta 1809, natančno pol stoletja pred Darwinovo študijo *O nastanku vrst*, izšla knjiga *Philosophie Zoologique*, v kateri je Lamarck razglasil spre-menljivost (mutabilnost) vrst. Predstavljala je velik premik v znanstveni paradigmi. Lamarck je postavil smer ustoličene hierarhije na glavo: namesto uma, ki razlaga naravo, je vzel naravo ali evolucijo za temelj razlage uma. Glede tega je bil »verjetno največji biolog v zgodovini«. (Bateson, 1972: 435) Pomen njegovega prispevka, kot ga je tolmačil Gregory, je bil v poudarjanju enotnosti uma in telesa. Lamarck je oblikoval številne zelo moderne ideje: da ne moremo pripisati nobenemu bitju psiholoških sposobnosti, za katere nima organov; da mora imeti mentalni proces vedno tudi fizično reprezentacijo; in da je kompleksnost živčnega sistema povezana s kompleksnostjo uma. Z izjemo herojskih heretikov, kot je bil na primer Butler, pa je pojem duha oziroma uma izginil iz materialističnega evolucionističnega mišljenja za naslednjih 140 let, do razvoja kibernetičnega modela med drugo svetovno vojno. S tem ko so bile sprejete samouravnavaajoče lastnosti sistemov, je bila razprava o duhu oziroma umu spet dopuščena.

Gregory se je strinjal s Freudovimi koncepti o nezavednem, ki naj bi vsebovalo primarni proces, tvorilo sanje in metafore in ki naj bi bilo klet za shranjevanje strašljivih in bolečih spominov. Vendar je tudi opozoril na omejenost tega pogleda. »Menim, da je velik del zgodnje Freudove teorije postavljen na glavo. Takrat so mnogi misleci menili,

da je zavestni namen normalen in samorazlagajoč, medtem ko so nezavedno imeli za skrivnostno, potrebno dokazovanja in razlag. Potlačevanje je bila razlaga in nezavedno so razumeli kot polno misli, ki bi lahko bile zavestne, ki pa jih je potlačevanje in delo sanj izkrivilo. Danes mislimo, da je zavest skrivnostna in da so metode obdelave informacij v nezavednem, to je v okviru primarnega procesa, stalno aktivne, nujne in zajemajo, zaobsegajo celoto.« (Bateson, 1972: 145)

Rad je citiral Blaisa Pascala (1986), da ima srce svoje razloge, o katerih razum nič ne ve (»le coeur a ses raisons que la raison ne connait point«). S tem je sugeriral, da obstajajo dodatni nezavedni procesi, ki delujejo avtomatično brez introspekcije. Gregory je predpostavljajal, da morajo za ekonomično delovanje uma biti zavesti nujno postavljene meje. Je bil to odmev Butlerjeve trditve, da je misel toliko pokvarjena, kolikor je zavestna? Zavest je kot TV aparat - lahko prikaže na zaslonu del sebe, zaslon, ne more pa predvajati sporočil o celotnem sistemu, ki proizvaja sliko. »Tako poročilo [...] o celotnem procesu bi zahtevalo dodatno vezje. Da pa bi poročala o dogodkih v tem dodatnem vezju, bi rabila še nov dodatek vezja itn. Vsak nadaljnji korak k širši zavesti bi odpeljal sistem dlje stran od celotne zavesti.« (Bateson, 1972: 152) Zaznava, ki je neopazna in nehotna, je podobna televiziji. Organizem, je trdil Gregory, potrebuje samo informacijo o tem, kaj zaznava, ne kako se to zgodi. Zadrega večšega umetnika je podobna. Mora vaditi obrt, vendar se pri tem vse manj zaveda celote svojega dosežka. Umetniška storitev je mnogoreferenčna, ne vsebuje le informacij o namenu, temveč tudi o nezavedni večini.

Umetnik zato lahko poda samo delno in izkrivljeno poročilo o svojem delu. »Če bi poskušali prevesti v besede, kar [...] vsak umetnik poskuša posredovati [...], bi se glasilo nekako takole: 'To je določena vrsta deloma nezavednega sporočila, zato se posvetimo tej vrsti deloma nezavedne komunikacije.'« (Bateson, 1972: 147) Če umetnikovo pomanjkanje besed nakazuje na meje zavesti, potem je za sodobno medicinsko znanost značilno maligno razraščanje zavesti. S preiskovanjem specifičnih bolezni ene za drugo, brez povezovanja razvijajočega se znanja z enotnim konceptom med seboj odvisnih organizmov, je medicina posredovala atomizirano sliko človeškega telesa. Gregory problema ni videl v stroki, temveč v naravi zavesti, ki vsebuje zavestne in kratkovidne cilje, postavlja ad hoc vprašanja, ki so brez celostnega okvirja. Menil je, da povsod primanjkuje modrosti, ki jo je definirjal kot »védenje o širšem interakcijskem sistemu«. (Bateson, 1972: 441)

Rad se je pošalil, da je bil svetopisemski greh začetek namenskega, linijskega mišljenja. Ko sta pojedla jabolko, sta Adam in Eva podlegla svojemu prvemu namenu in sta »izgnala iz rajskega vrta koncept svoje lastne in skupne celostne systemske narave.« (Bateson, 1972: 442) Načrtovanje je začelo zastrupljati njuni življenji. Rastline so postale plevel, živali so postale mrčes, golazen, škodljivci, delo je postalo orodje in medosebni odnosi so postali nadležni. »Evi sta se seks in reprodukcija zamerila in ko je prišlo do poroda, se ji je ta proces zazdel boleč.« (Bateson, 1972: 443) Zavest je izgubila občutek za širši kibernetični učinek. Življenje »je odvisno od sprepletenih zank naključij, medtem ko mora zavest vedno zaplesti človeka v neko vrsto neumnosti [...]«. (prav tam) Ta situacija, ki je z razvojem tehnologije postala letalna, je omogočila zavestnemu namenu, da »poruši ravnovesje telesa, družbe in biološkega sveta okoli nas. Grozi nam patologija v obliki izgube ravnovesja«. (Bateson, 1972: 441) Nasprotno pa bi lahko bilo negovanje umetnosti korekcija tega izgubljenega ravnovesja, ker umetnost osredotoči um na *integracijo* zavestnega namena, večšin in metafor primarnega procesa.

Ko je leta 1967 pripravil za konferenco fundacije Wenner-Gren analizo balineškega

slikarstva z naslovom *Slog, milina in informacija v primitivni umesnoti* (*Style, Grace and Information in Primitive Art*) (1), je s svojo taoistično držo odigral osrednjo vlogo na srečanju. Pri večerji je mimogrede omenil, kakšna bi konferenca lahko bila, če bi razpravljali o človeški zavesti. Lita Osmundsen, vodja raziskovanja pri fundaciji Wenner-Gren, mu je takoj ponudila, da bi naslednje leto vodil konferenco na to temo. Imel je odprte roke, da lahko povabi kogarkoli. Kmalu je izdelal elaborat za konferenco, ki jo je poimenoval *Učinek zavestnega namena na človeško adaptacijo*. »Za znanost zelo zanimivo, morda zelo pomembno, vprašanje je, če je informacija, ki jo predela zavest, ustrezna in primerna za človeško adaptacijo. Obstoječe politične in ekonomske organizacije ne nudijo rešitev, ker se ukvarjajo samo z 'deli ljudi' in so orientirane k omejenim ciljem racionalnega samostopnjevanja. Morda nam grozi, da se bo zavestni namen odcepil in izoliral od korektivnih procesov, ki bi morda lahko prišli iz manj zavestnih delov uma.« (Bateson, 1972: 453)

S pismi je pazljivo poskušal spodbuditi interes vsakega sodelujočega in oblikovati ravnovesje po strokah in starosti. Svojo hčerko, takrat že lingvistko in antropologinjo, Mary Catherine je povabil kot poročevalko, ki je potem o tej zelo ustvarjalni konferenci napisala knjigo *Our Own Metaphor* (*Naša lastna metafora*) (Bateson, 2004). Gregory je vztrajal, da bo srečanje trajalo sedem dni in da bodo sodelujoči ves čas prebili skupaj, v interakciji. Poleg hčerke je povabil še 12 strokovnjakov iz različnih področij (ekologija, antropologija, kibernetika, matematika, filozofija, psihiatrija, psihologija), tako da je pravzaprav našel govornike za različne dele samega sebe, svoje lastne psihe. V enem od pisem, v katerem je odklonil sodelovanje Arthurja Koestlerja, ker je imel samo dva dni časa, je podal predstavo dela skupine, ki naj bi tako v mišljenju kot v interakciji dosegla spremembo paradigme. »To ne bo konferenca, kjer naj bi sodelujoči povedali svoj delček in odšli. To bo delovna skupina in okoli dva do tri dni bomo potrebovali, da bomo to postali. Program bom ohlapno načrtoval, vendar če bom kot predsedujoči uspel, bo prišlo v splošni strukturi naše razprave do neke vrste enotnosti [...] Odkrito povedano, ne vem, kako umetniško delo doseže enotnost, ki jo umetnik komaj zazna, ko začne slikati [...] Kakorkoli že, to je vrsta procesa, za katerega upam, da nam ga bo uspelo izpeljati in ne verjamem, da bo to možno, če bi se sestava skupine med procesom spreminjala.« (Lipset, 1980: 263)

Julija 1968 so se zbrali v konferenčnem centru, srednjeveškem gradu Burg Wartenstein v Avstriji, in v veliki meri je Batesonova zamisel uspela. Skupina je sicer doživela tudi mnogo napetosti, a na koncu je večina udeležencev odšla z občutkom in prepričanjem, da je to bil pomemben dogodek tako v njihovem osebnem kot tudi profesionalnem razvoju. Gregory je odšel iz Burg Wartensteina evforičen. »Na koncu so se izkristalizirale mnoge patologije naše kulture, ki izhajajo iz predpostavke, da je bog transcendenten, namesto da je imanenten v telesu in v planetarni ekologiji.« (Lipset, 1980: 266) Tudi v fundaciji Wenner-Gren so bili navdušeni in mu dali zeleno luč za ponovno srečanje prihodnje leto, ki ga je naslovil *Moralna in estetska struktura človeške adaptacije*.

Žal je bila konferenca naslednje leto neuspešna. Gregory je odprl srečanje s pripovedjo o Sol Taxu, ki je v skupini ustvarila zmedo, ki se je potem vlekla skozi celo srečanje. Je pa leta 1968 in 1969 verjetno tudi zahvaljujoč kreativni spodbudi s prejšnje konference napisal nekaj pomembnih esejev oziroma predavanj: *Kibernetika „jaza“: teorija alkoholizma; Oblika, snov in razlika; Patologije epistemologije, Dvojna vez; The Cybernetics of »Self«: A Theory of Alcoholism; Form, Substance and Difference; Pathologies of Epistemology; Double-bind* 1969 (Bateson, 1972).

V prvem od naštetih esejev, *Kibernetika »jaza«: teorija alkoholizma*, je poskušal pojasniti logiko alkoholne zasvojenosti in logiko terapije, ki jo uspešno izvaja organizacija Anonimnih alkoholikov (AA). Prva je primer patoloških predpostavk zahodne epistemologije z množico napačnih dihotomij, medtem ko druga poskuša pokazati rešilno pot iz tega. »Alkoholiki so filozofi v tistem splošnem smislu, da nas vse ljudi (in vse sesalce) vodijo zelo abstraktna načela, ki se jih ne zavedamo, ker so v nezavednem. V tem smislu lahko rečemo, da je načelo, ki vodi zaznavo in dejanja alkoholikov, filozofsko.« (Bateson, 1972: 326) Logika alkoholne patologije do absurda razkriva zmotno epistemologijo samokontrole in mit o moči lastne volje, ki sta v zahodni kulturi zelo razširjeni. Mnogi alkoholiki se jima ne odrečejo in ponosno zatrjujejo, da oni lahko kadarkoli prenehajo piti (dokler se na koncu »v grob ne zvrnejo«). Mnogi pa ob pomoči teologije AA preklopijo (se »spreobrnejo, preden se v grob zvrnejo«) v komplementarni odnos, s tem da »pokleknejo« pred močjo steklenice, ki v fazi odvisnosti postane simbol širše kibernetično-sistemske zasnove njihovih življenj in hkrati ključ k spremembi zmotne epistemologije zahodnega »jaza«. Mesto kontrole se premakne z »jaza« v imanentni ekološki princip, ki ga nekateri imenujejo »Bog«. »Posamezni um je imanenten ne le v telesu, imanenten je tudi v poteh komunikacije in sporočilih zunaj telesa. In obstaja tudi večji Um, v katerem je posamezni um samo podsistem. Ta večji Um je primerljiv z Bogom in je mogoče tisto, kar nekateri ljudje mislijo pod 'Bog', vendar je še vedno imanenten v celotnem sprepletenu, med seboj povezanem socialnem sistemu in planetarni ekologiji.« (Bateson, 1972: 468)

V zaključku svojega t.i. »Korzybski predavanja« *Oblika, snov in razlika* je priznal, da korekcija zahodne epistemologije oziroma paradigme ni lahka in da je njegov ego obzidan z bolno zahodno predpostavko transcendence. »Najvažnejša naloga danes (januar 1970) je, [...] da se naučimo misliti na nov način. Naj povem, da ne vem, kako naj mislim na ta nov način [...] Če sekam drevo, še vedno mislim 'Gregory Bateson' seka drevo. JAZ sekam drevo. 'Jaz' je zame še vedno pretirano konkreten objekt, različen od vsega ostalega, kar imenujem 'um'.« (Bateson, 1972: 469)

Opogumljen z jasnostjo »Korzybski predavanja« je istega leta tudi začel z urejanjem antologije svojega življenjskega opusa. Zbral je 35 vzorčnih esejev, ki jih je napisal med leti 1935 in 1970. Dodal je še uvod in leta 1971 so izšli znameniti *Koraki k ekologiji uma* (*Steps to an ecology of mind*) (1), ki so izzvali veliko odzivov in mu prinesli še več ugleda in priznanj.

Definicija »ideje«, ki jo je razvil v esejih, je veliko širša od običajnih opredelitev, tako da mu je s pomočjo »ekologije idej« uspelo oblikovati nov način razumevanja in povezovanja tako raznolikih tem, kot so bilateralna simetrija v strukturi živali, vzorec razporeditve listov rastlin, stopnjevanje oboroževanja, rituali dvorjenja, narava igre, stavčna zgradba, skrivnosti biološke evolucije, ekološka kriza, kibernetika, tehnološki razvoj, populacijska eksplozija, zavest, čustva, shizofrenija, morala, primitivna umetnost, energija, epistemologija, modrost, ljubezen, lepota idr. Vprašanja, na katera odgovarja v knjigi, so ekološka in zato izjemno aktualna za današnji čas, na primer: Kakšni so odnosi med idejami in kako se razvijajo? Ali deluje neke vrste naravna selekcija, ki določa, katere od njih bodo preživele in katere izginile? Kaj omejuje njihovo množenje na določenih področjih mentalne aktivnosti? Katere ideje lahko ključno pripomorejo k izbrisu sodobne civilizacije in človeštva in kateri so nujni pogoji za stabilnost in preživetje ekoloških sistemov?

Ko je končal knjigo, je dobil zanimivo ponudbo, da bi manjšo skupino ameriških študentov skupaj z ženo Lois vodil po azijskih deželah. To mu je ustrezalo, saj se je začel zanimati za vzporednice med kibernetiko in budizmom. Pripravil je program z naslovom *Narava in človeška kultura*, ki je bil bolj raziskovalen kot didaktičen.

Dva meseca pred potovanjem je težje zbolel za emfizemom (bil je strasten kadilec). Opomogel si je toliko, da je lahko vseeno odšel na pot, kjer ga je tudi prvič srečal David Lipset, že omenjeni pisec Batesonove biografije. Gregory se je na poti med drugimi z zanimanjem pogovarjal z zenovskimi menihi, na Šrilanki s Teravada budisti in v Pondicherriju v Indiji z oboževalci Šri Aurobinda. Na Baliju je bil razočaran, ker je ugotovil, da je trans rituale okužil turizem. Ko sta se z ženo poleti 1972 vrnila na Havaje, sta našla svoj inštitut v finančni krizi. Raziskovalno delo je bilo ustavljeno. Umaknila sta se nazaj v srednjo Kalifornijo.

Kot modrec

Ko ga je Lipset konec leta 1972 obiskal, ga je našel samega in potrtega. Lois je z Noro odšla k sorodnikom, nezadovoljna z vlogo gostiteljice stalnih moževih seminarjev. Naj bi se sicer vrnila, a to takrat ni bilo povsem verjetno. Batesonu so zavrnilo prošnjo za finančno podporo raziskave o treningu in učenju religiozne razsvetlitve. Januarja 1973 sta se Lois in Nora vrnili. Vsi trije so se nato preselili v Santa Cruz, kjer je dobil mesto predavatelja na univerzi.

Konec leta 1973 se je za štiri leta povezal s kolidžem Kresge, ki je bil takrat najbolj radikalni študijski eksperiment v Santa Cruzu. Poskušali so uvesti ideje humanistične psihologije (Rogers, Maslow) s poudarkom na človeških odnosih. Pouk je potekal v malih skupinah, redni so bili sestanki osebja in študentov v t.i. »encounter« grupah s poudarkom na odkritosti v čustvenem komuniciranju. V vsebini je bil poudarek na obrteh, meditaciji, vrtnarstvu, pisanju poezije. Po začetnem zagonu je nastala kriza. Predstojnik Robert Edgar je menil, da je razlog ta, da manjka »glavno akademsko poslanstvo«. Upal je, da bo tu Gregory zapolnil vrzel. Bil je očaran nad njim, ko sta se prvič srečala, čeprav ni še ničesar njegovega prebral. »Bil sem očaran nad samo njegovo prisotnostjo - velik, okoren, na nek način sramežljiv, pa vendar vaje tega, da je središče pogovora. Obleka se mu je slabo prilegala in ni nosil nobenih nogavic - jasen vtis človeka, ki se ni dobro prilegal temu svetu.« (Lipset, 1980: 280)

Serijski Batesonovih predavanj na kolidžu je imela naslov *Ekologija uma*. Njegov vpliv na celoten program je bil majhen. Študentje so se lažje približali njegovim idejam kot kolegi učitelji, ki so bili navajeni tradicionalnih načinov mišljenja. Pri mnogih študentih je vzbujal strahospoštovanje. Taka vrsta pozornosti je bila nenavadna za moža, katerega heroji - Lamarck, Blake, Butler, William Bateson - so bili veliki, izolirani odpadniki. »Počutim se v zadregi, ko stojim pred avditorijem, kjer je ena tretjina poslušalcev že vnaprej pripravljenih, da se bodo z mano strinjali. Precej čudno je in neverjetno, da so ideje, za katerimi je tipal moj oče, postale skoraj moderne. In zelo čudno se počutim, potem ko sem se navadil biti glas vpijočega v puščavi, da sem zdaj bolj slaven kot obratno.« (Lipset, 1980: 281) Leta 1974 je imel občutek, da so njegova predavanja za študente zahtevna. Večina je bila zelo prijazna, vendar so ga v intelektualnem smislu razočarali. Bili so nemotivirani za učenje in brez akademskih večšin.

Potem ko je bila knjiga *Koraki k ekologiji uma* toplo sprejeta, so ga vabili povsod po ZDA na konference, predavanja in seminarje. V teh nastopih, ki jih je imel v glavnem brez pismene predloge, je ustvarjal zmedo s svojim neobičajnim načinom razmišljanja, vendar so se mu občudovalci dobrikali in mu priznavali modrost.

S Stewartom Brandom, ustanoviteljem revije *CoEvolution Quarterly*, je prišlo do plodnega sodelovanja. V reviji je Gregory veliko objavljaj. Prav tako sta bila v dobrih stikih praktično do konca življenja z Margaret Mead. Brand ga je seznanil z guvernerjem Kalifornije Edmundom G. (Jerry) Brownom. Moža sta se kar ujela in Brown ga je povabil, naj predava na t. i. letnem molitvenem zajtrku - srečanju okoli tisoč politikov, poslovnežev in državnih uradnikov. V časopisih je njegovo izvajanje dvignilo precej prahu, Brown pa je bil zadovoljen in ga je pregovoril, da postane član t. i. Upravnega sveta (Board of governors) kalifornijske univerze. To je bil častni odbor, v katerem je običajno sedela elita poslovnežev, finančnikov, odvetnikov, politikov in visoke družbe. Le-ti so imeli nadzor nad finančnimi zadevami univerze, a so redko odločali o načinu dela univerze. Brown je menil, da so sestanki sveta dolgočasni in da bi jih Gregory lahko poživil.

Po devetih sestankih je imel Gregory občutek, da stvari ne gredo nikamor in je napisal odprto pismo, v katerem je odklonil debate o politiki sprejema na univerze in o statusu standardiziranih testov. Zanj je bilo bistveno vprašanje - kam usmeriti univerzo. Da bo ustrezala večini študentov, ki se potem izgubi v družbi? Ali v izobraževanje s standardiziranimi testi, v katerih je bilo znanje komaj kaj več kot množica podatkov? »Razbijte vzorec, ki povezuje podatke, in neizogibno boste uničili vso kvaliteto.« (Lipset, 1980: 292)

Pomembno se mu je zdelo, da povprečni izobraževalni sistem polni družbo z ljudmi, ki s sovraštvom do narave in intelekta pospešujejo patologije zahodne civilizacije. »Na koncu se jih 90 ali 98% izgubi na področjih, ki niso življenjsko pomembna, kjer se naši nekdanji študentje ne morejo spomniti, za kaj je sploh šlo. Kaj so videli pod mikroskopom? Kaj je rekel Sofokles ali Shakespeare?« (Lipset, 1980: 293) Glede na razdejalno moč tehnologije, bi naj bile po Batesonovem mnenju glavne odgovornosti univerze, da neguje »večne resnice« civiliziranega življenja, kot so na primer enačbe relativnosti, matematika, temeljne ekološke predpostavke in humanistične modrosti o ljubezni in sovraštvu. Ta orientacija je bila, tako je menil, realni in nujni elitizem. »Tisti, ki imajo raje sredino in začasni blažev žegen uporabnih znanosti, iščejo torto na nebu.« (prav tam) Usmerjati univerzo v pridobivanje najboljših študentov in raziskovalcev bi bila težka, a truda vredna tema Upravnega odbora: »Odličnost je naša naloga.« (prav tam)

Marca 1977 je zaradi velikega strokovnega zanimanja za teorijo dvojne vezi Milton M. Berger organiziral dvodnevno srečanje z naslovom *Za dvojno vezjo (Beyond Double Bind)* (Berger, 1978), da bi ponovno pregledali to teorijo in njene posledice. Poleg Gregoryja so bili povabljeni Haley, Weakland in drugi znani družinski terapevti. Prišlo je okoli tisoč poslušalcev, ki so lahko slišali, da Gregory obžaluje, da je prišlo do dobresednih interpretacij začetne formulacije njegove teorije in je poudaril, da je bila mišljena samo kot groba matrica abstrakcij. Matrica je navsezadnje epistemologija, predvsem rekurzivna epistemologija. „Epistemologija rekurzivnosti je istočasno epistemologija o tem, kakšne so stvari, kako jih razumemo, če so rekurzivne, vračajoče se ves čas na začetek.“ (Lipset, 1980: 294)

Spet se je poskušal razmejiti od posledic, ki so nastale zaradi uporabe te ideje. »Ne rabim shizofrenih pacientov ali nesrečnih družin, da bi dal svojemu mišljenju empi-

rično podlago. Lahko uporabljaj umetnost, poezijo, želje, kulturo v Novi Gvineji ali na Manhattnu, svoje sanje ali primerjalno anatomijo cvetočih rastlin. Navsezadnje nisem omejen z induktivnim sklepanjem.« (Lipset, 1980: 296) Gregory ni imel rad učbenikov, ker je menil, da predstavljajo znanje v preveč dokončni obliki. Preprosto nikoli ni mogel prenehati odkrivati novega. Tu se je izražal njegov pogum - nepripravljenost, da bi prenehal izzivati drobne predpostavke znanosti. To pa je bila tudi njegova pomanjkljivost, kot je rekla Margaret Mead, da ni bil pripravljen popustiti normalnim empiričnim zahtevam. Medtem ko je po eni strani dajal vtis empiričnega anarhista, je po drugi strani stalno vztrajal pri novih načinih usklajevanja podatkov in teorije. Mnogi so ga napačno razumeli. Tudi zato, ker je rad uporabljal analogije, ki so hkrati bogatile in oteževale komunikacijo z njim.

Batesonov predsodek do učbenikov, izostrena občutljivost za socialne odnose v komunikaciji, nerazumevajoča občinstva, antagonizmi med duhovnim in materialističnim mišljenjem in uporaba analogij - vse to je našlo svoje mesto v knjigi *Um in narava: nujna enotnost* (Bateson, 1985). To je nekakšen abecednik njegovega znanstvenega poslanstva, odprt didaktičen poskus sinteze ene od napetosti pozne viktorijanske dobe. Poskušal je izdelati analogijo med mentalnim in evolucijskim procesom. »Kateri vzorec povezuje rakovico in jastoga ter orhidejo s trobentico in vse te štiri z menoj? In mene s teboj? In vseh nas šest z amebo v eni smeri in s shizofrenikom na psihiatričnem oddelku v drugi smeri?« (Bateson, 1985: 8)

Med ostalim je navedel tudi rahlo popravljeno definicijo uma oziroma šest kriterijev, ki morajo biti izpolnjeni, da se nek skupek pojavov ali sestavin poimenuje um. Kot celota je knjiga sama primer procesa, na katerega je kazal v evoluciji in misli. Je hkrati povzetek in iskanje. Tako zaključek v obliki metaloga med hčerko in očetom že odpira vprašanje za naslednjo knjigo - kako bi lahko bila povezana lepota, zavest in sveto? Nova knjiga z naslovom *Kamor se angeli bojijo stopiti* ali skrajšano *Angeli se bojijo (Angels Fear)* (Bateson in Bateson, 1987) je žal ostala le kot osnutek v rokopisih, ki jih je po Batesonovi smrti uredila hčerka Mary Catherine. Gre za korake k epistemologiji svetega.

Ko je bil januarja 1978 rokopis knjige *Um in narava* še daleč od svoje končne oblike, je bolezen spet močno zarezala v Batesonovo življenjsko pot. Potem ko je začel pljuvati kri, je rentgenski posnetek v bolnici odkril veliko senco na pljučih, biopsija pa je pokazala, da gre za maligni tumor. Kirurgi so bili mnenja, da je prevelik, da bi ga lahko varno odstranili. Predpisali so mu radioterapijo, ki pa jo je odklonil, misleč, da bi stranski učinki zmanjšali njegove moči. Rešitev v trenutkih dvoma je bila še vedno intelektualno delo.

Bližina smrti ga je celo poživila. Hčerka Cathy mu je po odpustu iz bolnice prišla pomagat pri pisanju knjige *Um in narava* in do avgusta 1978 je bila končana. Bolezen je bila v remisiji. Z ženo sta se preselila v Esalen, skupnost za alternativno in nadnaravno psihoterapijo v Big Suru v Kaliforniji. Hčerka Mary Catherine (Bateson M. C., 1984) pravi, da so ga tam imeli za hišnega guruja in skeptika. Občasno je tudi poučeval. Spomladi 1980 je njegova vitalnost začela usihati, zbolel je za pljučnico in ponovno je šel v bolnico. Tam je postajal vse bolj nestrpen do bolnišnične nege. Lois se je po dveh tednih odločila in ga odpeljala v zenovsko skupnost v San Franciscu. Zenovski študentje so z družinskimi člani negovali umirajočega in meditirali ob njegovi postelji. Nobenih katetrov ni imel in ko je odklonil hrano in si izpulil kisikove sonde iz nosnic, se domači niso upirali.

V okviru skrbi za detajle v zenovskem centru je vsak družinski član izbral svoj mali ritual slovesa. Hčerka Cathy mu je zadnjo noč pred smrtjo, ko ni mogel več govoriti, brala njemu tako ljub odlomek iz *Knjige o Jobu*, kjer Bog govori o skrivnostnih čudežih narave, in mu držala pred očmi cvet, kot nekateri držijo nad umirajočim kristjanom križ. Njegovo dihanje je postajalo vse bolj počasno in potem je umrl.

Lois je zaprla njegove oči, umili so ga in preoblekli in se nato še dva dni izmenjevali v tihem poslavljanju od trupla. Po treh dneh so skupaj z zenovskimi prijatelji odšli v krematorij. Truplo so obsuli z divjimi cvetovi in poslovenilnimi darili, med drugimi rakovico, ki sta jo sin John in Loisin sin Eric ujela prejšnjo noč na obali, kot simbol najdragocenejših trenutkov iz otroštva in vseh »strah vzbujajočih simetrij« uma in narave. Zenovski prijatelji so peli. Lois je pritisnila na gumb velike peči in nato so odšli ven, kjer so lahko stali in opazovali sled dima, ki se je dvigala v nebo.

VIRI

- Bateson, G. (1958). *Naven*. Stanford: Stanford University Press.
- Bateson, G. (1972/1987). *Steps to an Ecology of Mind*. Northvale: Jason Aronson.
- Bateson, G. (1985). *Mind and Nature - A Necessary Unity*. London: Flamingo edition, Fontane Paperbacks.
- Bateson, G. in Bateson, M. C. (1987). *Angels Fear: Toward an Epistemology of the Sacred*. New York: MacMillan.
- Bateson, M. C. (1984). *With a Daughter's Eye - A Memoir of Margaret Mead and Gregory Bateson*. New York: William Morrow and Company.
- Bateson, M. C. (2004). *Our Own Metaphor: A Personal Account of a Conference on the Effects of Conscious Purpose on Human Adaptation*. New York: Hampton Press.
- Berger, M. M. (1978). *Beyond the Double Bind*. New York: Brunner Mazel.
- Butler, S. (1960). *Pot vsega živega*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Keeney, B. P. (1983). *Aesthetics of Change*. New York: The Guilford Press.
- Lipset, D. (1980). *Gregory Bateson - The Legacy of the Scientist*. Engle-wood Cliffs, N. J.: Prentice-Hall Inc..
- Pascal, B. (1986). *Misli*. Celje: Mohorjeva družba.
- Ruesch, J. in Bateson, G. (1951). *Communication - The Social Matrix of Psychiatry*. New York: Norton.